

Απλό γλωσσάριο για τη λατρεία της Εκκλησίας και τη Βυζαντινή μουσική

Αίνοι: Καλούνται οι ψαλμοί ρμη' (148), ρμθ' (149) καί ρν' (150), όχι μόνο επειδή προτάσσεται στους περισσότερους στίχους αυτών η λέξη «αινείτε», αλλά και διότι οι τρεις αυτοί ψαλμοί είναι κατά το περιεχόμενο ένας αίνος και ένας ευχαριστήριος ύμνος στον Θεό. Στις Ιερές Μονές ψάλλονται, μόνοι ή μετά τροπαρίων, πανηγυρικά, στο τέλος του Όρθρου. Τα τροπάρια αυτά σαν εφύμνιο των στίχων των αίνων καλούνται στιχηρά των αίνων ή, κατά συνεκδοχή, «αίνοι». Στους Ιερούς Ναούς των πόλεων, συνήθως, αυτοί οι «αίνοι» μόνο ψάλλονται. Όταν τελείται Όρθρος καθημερινής καί δέν υπάρχουν τροπάρια αίνων, αναγινώσκονται ή ψάλλονται οι αίνοι (οι τρεις ψαλμοί).

Ακάθιστος Ύμνος: Στη λειτουργική γλώσσα η ακολουθία αυτή ονομάζεται «Ακάθιστος Ύμνος» ή μονολεκτικά «Ακάθιστος» από την όρθια στάση που τηρούσαν οι πιστοί καθ' όλη τη διάρκεια της ψαλμωδίας της. Έτσι και με τα λόγια και με τη στάση του σώματος εκφράζεται η τιμή, η ιδιαίτερη ευλάβεια, η ευχαριστία προς εκείνη, προς την οποία απευθύνουμε τους χαιρετισμούς μας. Είναι δε η ακολουθία αυτή στη σημερινή λειτουργική μας πράξη εντεταγμένη στο λειτουργικό πλαίσιο της ακολουθίας του μικρού αποδείπνου. Έτσι γίνεται κάθε Παρασκευή στις τέσσερις πρώτες εβδομάδες των Νηστειών, ακόμα και την Παρασκευή της Ε' Εβδομάδος, που μετά την τμηματική στις τέσσερις πρώτες εβδομάδες ψαλμωδία του, ανακεφαλαιώνεται ολόκληρος ο ύμνος. Στα μοναστήρια, αλλά και στη σημερινή ενοριακή πράξη και παλαιότερα κατά τα διάφορα Τυπικά, έχουμε και αλλά λειτουργικά πλαίσια για την ψαλμωδία του ύμνου: την ακολουθία του όρθρου, του εσπερινού, της παννυχίδος ή μιας ιδιόρρυθμης Θεομητορικής Κωνσταντινουπολίτικης ακολουθίας, την «πρεσβεία». Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις σ' ένα ορισμένο σημείο της κοινής ακολουθίας γίνεται μια παρεμβολή. Ψάλλεται ο κανών της Θεοτόκου και ολόκληρο ή τμηματικά το κοντάκιο και οι οίκοι του Ακάθιστου. Θα παρατρέξουμε το διαφιλονικούμενο, εξ άλλου, θέμα του χρόνου της συντάξεως και του ποιητού του Ακάθιστου. Πολλοί φέρονται ως ποιητές του: ο Ρωμανός ο Μελωδός, ο Γεώργιος Πισίδης, οι πατριάρχες της Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος, Γερμανός ο Α', ο Ιερός Φώτιος, ο Γεώργιος Νικομήδειας (Σικελιώτης), ποιηταί που έζησαν από τον Ζ' μέχρι τον Θ' αιώνα.

Η παράδοση παρουσιάζει μεγάλη αστάθεια και οι νεώτεροι μελετητές, στηριζόμενοι στις λίγες εσωτερικές ενδείξεις που υπάρχουν στο κείμενο, άλλοι προτιμούν τον ένα και άλλοι τον άλλο από τους φερομένους ως ποιητές του. Ένα ιστορικό γεγονός, με το οποίο συνδέθηκε από την παράδοση η ψαλμωδία του Ακάθιστου, θα μπορούσε να μας προσανατολίσει κάπως στην αναζήτησή μας: Η επί του αυτοκράτορος Ηρακλείου πολιορκία και η θαυμαστή σωτηρία τής Κωνσταντινουπόλεως την 8η Αυγούστου του έτους 626. Κατά το Συναξάριο, μετά τη λύση της πολιορκίας εψάλη ο ύμνος αυτός στο ναό της Θεοτόκου των Βλαχερνών, ως δοξολογία και ευχαριστία για τη σωτηρία, που αποδόθηκε στη

θαυματουργική δύναμη της Θεοτόκου, της προστάτιδας της Πόλεως. Πατριάρχης τότε ήταν ο Σέργιος, που πρωτοστάτησε στους αγώνες για την άμυνα. Εύκολο ήταν να θεωρηθεί και ποιητής του ύμνου, αν και ούτε ως υμνογράφος μας είναι γνωστός, ούτε και ορθόδοξος ήταν. Εξ άλλου ο ύμνος θα έπρεπε να ήταν παλαιότερος, γιατί αν ήταν γραμμένος για τη σωτηρία της Πόλεως δεν θα ήταν δυνατόν παρά ρητώς να κάνει λόγο γι' αυτήν και όχι να αναφέρεται σε άλλα θέματα, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Η ψαλμωδία όμως του Ακάθιστου συνδέεται από τις ιστορικές πηγές και με άλλα παρόμοια γεγονότα: τις πολιορκίες και τη σωτηρία της Κωνσταντινουπόλεως επί Κωνσταντίνου του Πωγωνάτου (673 μ.Χ.), επί Λέοντος του Ισαύρου (717-718 μ.Χ.) και επί Μιχαήλ Γ' (860 μ.Χ.). Όποιος όμως και αν ήταν ο ποιητής και με οποιοδήποτε ιστορικό γεγονός από τα ανωτέρω και αν συνδέθηκε πρωταρχικά, ένα είναι το αναμφισβήτητο στοιχείο που μας δίδουν οι σχετικές πηγές, ότι ο ύμνος ψαλλόταν ως ευχαριστήριοις ωδή προς την Υπέρμαχο Στρατηγό του Βυζαντινού κράτους κατά τις ευχαριστήριες Παννυχίδες που τελούνταν σε ανάμνηση των ανωτέρω γεγονότων. Κατά την παρατήρηση του Συναξαριστού, ο ύμνος λέγεται «Ακάθιστος» γιατί τότε κατά τη σωτηρία της Πόλεως και έκτοτε μέχρι σήμερα, όταν οι οίκοι του ύμνου αυτού ψάλλονταν, «ορθοί πάντες» τους άκουγαν σε ένδειξη ευχαριστίας προς την Θεοτόκο, ενώ στους οίκους των άλλων κοντακίων «εξ έθους» κάθονταν. Γιατί όμως ψάλλεται κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή; Οι λύσεις των ανωτέρω πολιορκιών δεν συνέπεσαν κατ' αυτήν. Στις 8 Αυγούστου λύθηκε η πολιορκία επί Ηρακλείου, τον Σεπτέμβριο η επί Πωγωνάτου, στις 16 Αυγούστου εορταζόταν η ανάμνηση της σωτηρίας της Πόλεως επί Λέοντος Ισαύρου και στις 18 Ιουνίου λύθηκε η πολιορκία επί Μιχαήλ του Γ'. Με τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή συνδέθηκε προφανώς εξ αιτίας ενός άλλου καθαρώς λειτουργικού λόγου: Μέσα στην περίοδο της νηστείας εμπίπτει πάντοτε η μεγάλη εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Είναι η μόνη μεγάλη εορτή, που λόγω του πένθιμου χαρακτήρα της Τεσσαρακοστής, στερείται προεορτίων και μεθεόρτων. Αυτή ακριβώς την έλλειψη έρχεται να καλύψει η ψαλμωδία του Ακάθιστου, τμηματικά κατά τα απόδειπνα των Παρασκευών και ολόκληρος κατά το Σάββατο της Ε' εβδομάδος. Το βράδυ της Παρασκευής ανήκει λειτουργικώς στο Σάββατο, ημέρα που μαζί με την Κυριακή είναι οι μόνες ημέρες των εβδομάδων των Νηστειών, κατά τις οποίες επιτρέπεται ο εορτασμός χαρμόσυνων γεγονότων, και στις όποιες μετατίθενται οι εορτές της εβδομάδος. Καθ' ορισμένα Τυπικά ο Ακάθιστος ψαλλόταν πέντε ημέρες προ της εορτής του Ευαγγελισμού και κατ' άλλα στον όρθρο της ημέρας της εορτής.

Ο Ακάθιστος ύμνος είναι το κοντάκιο του Ευαγγελισμού, ο ύμνος της σαρκώσεως του Λόγου του Θεού και το αρχαίο προοίμιο του ύμνου είναι το τροπάριο *Το προσταχθέν μυστικώς λαβών εν γνώσει, εν τη σκηνή του Ιωσήφ σπουδή επέστη ο Ασώματος, λέγων τη απειρογάμω: ο κλίνας τη καταβάσει τους ουρανούς χωρείται αναλλοιώτως όλος εν σοι. Ον και βλέπων εν μήτρα σου λαβόντα δούλου μορφήν εξίσταμαι κραγάζων σοι· Χαίρε Νύμφη ανύμφευτε. Όταν ο Ακάθιστος συνδέθηκε με τα ιστορικά γεγονότα, που αναφέραμε, τότε συντέθηκε νέο ειδικό προοίμιο, γεμάτο δοξολογία και ικεσία, το τόσο γνωστό «Τη υπερμάχω»: Στην Υπέρμαχο Στρατηγό, η πόλη της Θεοτόκου, που λυτρώθηκε χάρη σ' αυτήν από τα δεινά, αναγράφει τα νικητήρια και παρακαλεί αυτήν που*

έχει την ακαταμάχητη δύναμη να την ελευθερώνει από τους ποικίλους κινδύνους για να τη δοξολογεί κρίζοντας το: «Χαίρε, νύμφη ανύμφευτε». Ο ύμνος ψάλλεται και πάλι σε ήχο πλ. δ'. «Τη υπερμάχω στρατηγώ τα νικητήρια, ως λυτρωθείσα των δεινών, ευχαριστήρια αναγράφω σοι η Πόλις σου, Θεοτόκε· αλλ' ως έχουσα το κράτος απροσμάχητον, εκ παντοίων με κινδύνων ελευθέρωσον, ίνα κρίζω σοι· Χαίρε, νύμφη ανύμφευτε».

Ακροστιχίς: Τα αρχικά γράμματα των Κοντακίων ή τών Κανόνων, ή των Ιαμβικών στίχων, ή και στιχηρών τροπαρίων, τα οποία σχηματίζουν την αλφάβητο ή το όνομα του Υμνογράφου ή κάποια άλλη λέξη ή φράση.

Αλληλουάριο: Τριπλό αλληλούϊα, που ψάλλεται ως εφύμνιο βιβλικών ή ψαλμικών στίχων ή μετά το Αποστολικό Ανάγνωσμα. Όταν παρεμβάλλονται και ψάλλονται και οι δύο στίχοι που υπάρχουν (ή προβλέπονται, στους «Αποστόλους» τών καθημερινών) μετά τον «Απόστολο» των Κυριακών, ψάλλεται τρεις φορές (επί τρία).

Αλληλούϊα: Εβραϊκή λέξη που σημαίνει «Αινείτε τον Θεό». Μπήκε στη χριστιανική λατρεία μαζί με τους ψαλμούς από την ιουδαϊκή λατρευτική πράξη. π.χ. στον Εξάψαλμο, στη Θ' Ώρα, στις στάσεις του Ψαλτηρίου κ.λπ. και ιδιαίτερα στις ακολουθίες της Μεγ. Τεσσαρακοστής.

Αμήν: Εβραϊκή λέξη που έμεινε αμετάφραστη και σημαίνει: ναι, βέβαια, μακάρι, σίγουρα, είτε να γίνει, γένοιτο. Όταν κανείς λέει Αμήν, διακηρύσσει ότι θεωρεί αληθινό αυτό που μόλις ειπώθηκε, έτσι ώστε να επιβεβαιώνει μια πρόταση, ή να μετέχει, με αυτή τη λέξη, σε μια προσευχή.

Άωμος: Ο ρη' (118) ψαλμός. Ονομάστηκε έτσι επειδή αρχίζει με τη λέξη «Άωμοι εν οδώ...». Διαβάζεται στο Μεσονυκτικό, στις κηδείες και στις Παννυχίδες.

Αναβαθμοί: Λέγονται οι δέκα πέντε ψαλμοί ριθ'-ρλγ' (119-133) τής Π. Διαθήκης που ψάλλονταν κατά τις αναβάσεις των Ιουδαίων στην Ιερουσαλήμ σε περιπτώσεις μεγάλων εορτών. Σήμερα στον Όρθρο κάθε Κυριακής ψάλλονται 75 τροπάρια των αναβαθμών της Οκτωήχου, τα οποία ο υμνωδός ερρανίσθη από τους 15 ψαλμούς (7 ήχοι x 9 τροπάρια + ο πλ. του δ' x 12 = 75 Αναβαθμοί). Οι Α. αυτοί ανά τρεις αποτελούν ένα αντίφωνο (7 ήχοι x 3 + ο πλ. τού δ' x 4 = 25 Αντίφωνα). Οι ωδές αυτές τών Α. ψαλλόμενες στις Εκκλησίες συμβολίζουν την ψυχική ανάταση των χριστιανών όχι στον επίγειο Ναό, αλλά στον αχειροποίητο Ναό του Θεού, τον Ουράνιο.

Ανάγνωσμα: Περικοπή από τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, ή από τις Επιστολές (ή Πράξεις) των Αποστόλων, ή από το Ιερό Ευαγγέλιο, η οποία διαβάζεται στις Ακολουθίες της Εκκλησίας και στη Θεία Λειτουργία.

Αναγνώστης: Κατώτερος Κληρικός, καθιερωμένος στο λειτούργημα αυτό με

χειροθεσία Επισκόπου. Είναι επιφορτισμένος με την ανάγνωση των διαφόρων αναγνωσμάτων (χύμα ή εμμελώς) της λατρείας μας.

Αναστασιματάριο: Μουσικό εκκλησιαστικό βιβλίο που περιέχει αναστάσιμους ύμνους από την Οκτώηχο.

Αναφορά: Λέγεται ή Θεία Εὐχαριστία διότι ή θυσία ἀναφέρεται (= προσφέρεται) στὸν Θεό. Αναφορὰ ὀνομάζεται καὶ τὸ κυριότερο καὶ ιερότερο μέρος τῆς Θείας Λειτουργίας: ή Λειτουργία τοῦ Μυστηρίου. Ἀρχίζει ὅταν ἀκούγεται ή ἐκφώνηση: «Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου· πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν». Τελειώνει, ὅταν λέγεται τό: «Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν».

Αντίφωνα: Εἶναι τροπάρια που ψάλλονται εναλλάξ (αντιφωνικά) ἀπὸ τοὺς δύο χοροὺς στὶς ακολουθίες ή στα μυστήρια. Δύο γνωστὰ ἀντίφωνα τῆς Θείας Λειτουργίας εἶναι τα: «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σώτερ, σῶσον ἡμᾶς» καὶ «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ, ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ψάλλοντάς Σοι Ἀλληλούϊα». Στα Α. αὐτὰ προηγούνται στίχοι ἀπὸ τοὺς ψαλμοὺς. Στον Ὁρθρο τῆς Κυριακῆς μετὰ τα Εὐλογητάρια καὶ τὴν Ὑπακοή ψάλλονται τα Α. τῶν Ἀναβαθμῶν ὅπως ἀναλύθηκε προηγουμένως στους Ἀναβαθμοὺς (τρὶα Α. κάθε φορὰ x 3 τροπάρια), ἀκολουθεῖ τὸ προκείμενον καὶ ἀναγινώσκεται τὸ Εὐαγγέλιο. Στὶς μεγάλες εορτὲς ή σε μνήμες εορταζομένων ἁγίων, στὸ ἴδιο σημεῖο τῆς ἀκολουθίας ψάλλεται τὸ α' ἀντίφωνο τοῦ δ' ἤχου. Πολύ γνωστὰ εἶναι καὶ τα δεκαπέντε ἀντίφωνα τοῦ Ὁρθρου τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς (Μεγάλη Πέμπτη εσπέρας).

Απόδειπνο: Εἶναι μὴ σύντομη ἀκολουθία, που διαβάζεται μετὰ τὸ βραδινὸ φαγητό καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ βραδινὴ κατάκλιση. Σήμερα, ἐκτὸς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς διαβάζεται τὸ λεγόμενο Μικρὸ Απόδειπνο (με τοὺς Χαιρετισμοὺς τῆς Θεοτόκου), ἐνῶ κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ διαβάζεται (ἀπὸ τὴ Δευτέρα ἕως καὶ τὴν Πέμπτη, καθὼς καὶ τὴν Κυριακή) τὸ λεγόμενο Μεγάλον Απόδειπνο, που εἶναι πανηγυρικότερο καὶ μεγαλύτερο σε ἔκταση. Ὅμως, κατὰ τὴ σωστὴ τάξη, στὸ Σαββαῖτικο τυπικὸ δὲν υφίσταται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σε Μικρὸ καὶ Μεγάλον ἀπόδειπνο, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ μεταγενέστερη. Ὑπάρχει μόνον μία ἀκολουθία (τὸ σημερινὸ Μεγάλον Απόδειπνο), που ἡ ὀνομασία τῆς στα διάφορα λειτουργικὰ κείμενα ἀναγράφεται πάντα σε πληθυντικὸ ἀριθμὸ («... ἐν τοῖς ἀποδείπνοις ... »).

Απολυτίκιο: Ἀπολυτίκια ὀνομάζονται τὰ σύντομα ἐκεῖνα τροπάρια, που περιέχουν σε περίληψη τὴν υπόθεση (ἱστορία) τῆς τελούμενης εορτῆς. Ἡ ὀνομασία οφείλεται κατὰ τοὺς μὲν στὸ ὅτι αὐτὰ ψάλλονται κανονικὰ στὶς ἀπολύσεις τῶν Εσπερινῶν, κατ' ἄλλους στὸ ὅτι υπενθυμίζουν τὸ λόγο τοῦ Συμεῶν «Νυν ἀπολύεις τὸν δούλον Σου Δέσποτα κλπ.». Ἐκτὸς ὁμως τῶν Εσπερινῶν τὰ ἀπολυτίκια ψάλλονται στὴν ἀρχὴ τοῦ Ὁρθρου καὶ μετὰ τὴ Δοξολογία (ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν), ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἀπόλυση τῶν δεσποτικῶν λειτουργιῶν, ἀντὶ τοῦ « Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν ...». Ἀπολυτίκια ψάλλονται

επίσης στην λειτουργία μετά το Εισοδικόν. Το ποια απολυτίκια ψάλλονται σε κάθε περίπτωση το ορίζει το τυπικό της Εκκλησίας.

Απόστιχα: Η «από στίχου» ή «τα του στίχου» είναι τροπάρια που ψάλλονται στον Εσπερινό μετά τα Πληρωτικά και στον Όρθρο καθημερινής προ της απολύσεως (όταν διαβάζονται οι ψαλμοί των Αίνων). Οι στίχοι που προηγούνται στα διάφορα τροπάρια διαφέρουν σε ποσότητα και ποιότητα. Των Α. οι στίχοι είναι συνήθως κατ' εκλογήν, ενώ των στιχηρών τροπαρίων οι στίχοι είναι κατά συνέχεια από τον στιχολογούμενο ψαλμό. Τα Α. διακρίνονται: Σε Αναστάσιμα (αναφερόμενα στην Ανάσταση του Κυρίου), σε Σταυρώσιμα (στα πάθη και στο Σταυρό του Κυρίου), σε Αποστολικά (στους Αποστόλους), σε Μαρτυρικά, Νεκρώσιμα και Κατανυκτικά (που αναφέρονται στις μετά κατανύξεως δεήσεις μας).

Απόστολος: Ο όρος απόστολος σημαίνει πρωταρχικά «απεσταλμένος, πρεσβευτής», ενώ μια πιο ειδική σημασία και ευρύτερα χρησιμοποιούμενη είναι «απεσταλμένος παρά του Θεού». Στην αρχαία ελληνική γραμματεία, ο όρος δήλωνε κάθε απεσταλμένο για την εκπλήρωση συγκεκριμένης αποστολής ή τον αγγελιαφόρο. Η Καινή Διαθήκη περιγράφει τον Ιησού Χριστό «τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν» (Εβραίους 3:1). Στο Ευαγγέλιο και την Πρώτη Επιστολή του Ιωάννη αναφέρεται ως ο Λόγος και ο Υιός του Θεού ο οποίος στάλθηκε από τον Θεό Πατέρα στον κόσμο της ανθρωπότητας. Ο Ιουστίνος ο Μάρτυρας αναφέρει ότι «ὁ λόγος δὲ τοῦ θεοῦ ἔστιν ὁ υἱὸς αὐτοῦ», ο οποίος «καὶ ἄγγελος δὲ καλεῖται καὶ ἀπόστολος» (Πρώτη Απολογία 63: 4, 5). Με τη σειρά του, ο ίδιος ο Ιησούς έστειλε τους μαθητές του ως αντιπροσώπους του στον κόσμο και με το κήρυγμά τους να καλέσουν κοντά στο Θεό όχι μονάχα Ισραηλίτες αλλά και εθνικούς ("ειδωλολάτρες"). Από τον 2ο αιώνα μ.Χ., η ονομασία Απόστολοι άρχισε να αναφέρεται στο στενό κύκλο των 12 μαθητών του Ιησού, οι οποίοι εκλέχθηκαν από τον ίδιο, παρακολούθησαν ολόκληρη τη δημόσια δράση του μέχρι την Ανάληψη και πήραν την εντολή να περιμένουν την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος μέχρι την ημέρα της Πεντηκοστής. Από την Καινή Διαθήκη μαθαίνουμε τα ονόματα των δώδεκα μαθητών του Ιησού, τους οποίους ο ίδιος ονόμασε αποστόλους (Λκ. 6:13):

- Ανδρέας (ο Πρωτόκλητος).
- Σίμων ο Πέτρος, αδελφός του Ανδρέα.
- Ιάκωβος.
- Ιωάννης (ευαγγελιστής) (οι Ιάκωβος και Ιωάννης ήταν αδέρφια, παιδιά του Ζεβεδαίου).
- Φίλιππος.
- Βαρθολομαίος ή Ναθαναήλ.
- Θωμάς.
- Ματθαίος (ευαγγελιστής).
- Ιάκωβος (ο του Αλφαίου).
- Θαδδαίος.
- Σίμων ο Κανανίτης.
- Ιούδας Ισκαριώτης (μετά την Ανάσταση του Ιησού, οι μαθητές εξέλεξαν τον Ματθία στη θέση του Ιούδα (Πρ. 1:2426).

Οι δώδεκα απόστολοι, που είχαν παρακολουθήσει την επίγεια δράση του Χριστού και είχαν μνηθεί στην αποστολή τους, ήταν οι κατεξοχήν μάρτυρες και κήρυκες της ανάστασης του Ιησού, γι' αυτό και κατείχαν μοναδική και ανεπανάληπτη θέση στην ιστορία της Εκκλησίας και στο έργο του ευαγγελισμού των εθνών. Η Σύναξη των δώδεκα Αποστόλων στα Ιεροσόλυμα, που περιγράφεται στις Πράξεις Αποστόλων (15:622) εορτάζεται στις 30 Ιουνίου από την Ορθόδοξη Εκκλησία. Το βιβλίο που περιέχει όλες τις αποστολικές περικοπές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου λέγεται «Απόστολος».

Αρτοκλασία: Αγιαστική πράξη και τελετή ευλογίας των βασικών προϊόντων της γης (σίτου, οίνου και ελαίου) σ' ανάμνηση της ευλογίας των πέντε άρτων από τον Χριστό (Ματθ. ιδ', 19-20). Οι πιστοί προσφέρουν τα δώρα τους στον Χριστό και η Εκκλησία Του τα ευλογεί και εύχεται για την πλούσια καρποφορία τους στους εορτάζοντες και σ' όλο τον κόσμο από τον Θεό που «ευλογεί, αγιάζει και τρέφει τα σύμπαντα». Στον Εσπερινό τελείται πριν από τα Απόστιχα και στον Όρθρο μετά τη Δοξολογία.

Αυτόμελο: Πρότυπο μονόστροφο τροπάριο, με ξεχωριστό ρυθμό και μελωδία. Με βάση αυτό έχουν συντεθεί πολλά άλλα (ισοσυλλαβούνται και ομοτονούνται με αυτό), που ονομάζονται προσόμοια και ψάλλονται με την ίδια μελωδία.

Δεσποτικές έορτές: Οί έορτές που είναι αφιερωμένες στο πρόσωπο του Δεσπότη Χριστού.

Δοξαστικό: Το ιδιόμελο τροπάριο, στο οποίο προηγείται ο στίχος «Δόξα Πατρί...». Στον Εσπερινό ψάλλεται μετά τα Εσπέρια και τα Απόστιχα. Στον Όρθρο ψάλλεται στη Λιτή και, στους «Αίνους» ή στα Απόστιχα. Εωθινό Δ. ονομάζεται το δοξαστικό τροπάριο των «Αίνων», που έχει θέμα το αντίστοιχο ευαγγελικό ανάγνωσμα από τα ένδεκα εωθινά Ευαγγέλια.

Δωδεκάορτο: Οί δώδεκα Δεσποτικές έορτές που αναφέρονται στα σπουδαιότερα γεγονότα της ζωής του Κυρίου.

Εγκόλπιο του Αναγνώστου και του Ψάλτου: Στο λειτουργικό αυτό βιβλίο της Εκκλησίας βρίσκεται καταγεγραμμένος ο ημερήσιος λειτουργικός κύκλος και επισυνάπτονται για πρακτικούς λόγους, ως επίμετρο, και λειτουργικά στοιχεία του εβδομαδιαίου και του ετήσιου λειτουργικού κύκλου, πολλά από τα οποία απουσιάζουν από το αντίστοιχο παράρτημα του Μεγάλου Ωρολογίου (π.χ. τα Κοντάκια των εορτών του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου, οι Καταβασίες και τα Μεγαλυνάρια των εορτών του ετήσιου λειτουργικού κύκλου).

Ειρμός: Λέγεται η πρότυπος στροφή με την οποία και ψάλλονται οι στροφές των κανόνων.

Εισοδικόν: Το τροπάριο που ψάλλεται στην Θεία Λειτουργία μετά το «Σοφία ὀρθοί», στη μετά ευαγγελίου «μικρή», λεγόμενη, Είσοδο.

Εκτενής: Πρόκειται για μια αίτηση του ιερέα που ονομάζεται «Εκτενής Αίτησις» ή, πιο απλά, «Εκτενής», μάλλον επειδή είναι μεγάλη σε έκταση, ενώ, με βάση την εναρκτήρια φράση της, ονομάζεται, κυρίως από τους ιερείς και τους ψάλτες, και: «Είπωμεν πάντες...». Τα αιτήματα της Εκτενούς λέγονται από τον ιερέα και σε αυτά ο χορός (δηλαδή ο λαός) απαντά με την τριπλή επανάληψη της σύντομης φράσης: «Κύριε ελέησον».

Εκφώνηση: Οι Τριαδολογικές καταλήξεις των ευχών που διαβάζει ο ιερέας και συνήθως λέγονται από τον ιερέα «εκφώνως» (με μουσική, δηλαδή, απόδοση).

Εξαποστειλάριο: Περιέχει την αίτηση για την αποστολή του φωτός. Τα εορταστικά τροπάρια που ψάλλονται σε ημέρες εορτών λέγονται Εξαποστειλάρια, ενώ σε ημέρες άμνημες, δηλαδή σε ημέρες νηστείας (Τεσσαρακοστής) που δεν υπάρχει μνήμη εορτάζοντος Αγίου λέγονται Φωταγωγικά. Φωταγωγικά υπάρχουν οκτώ, όσοι και οι ήχοι και ψάλλονται εκ περιτροπής στις Σαρακοστές.

Εξάψαλμος: Είναι οι 6 Ψαλμοί που διαβάζονται στην αρχή του Όρθρου (3ος, 37ος, 62ος, 87ος, 102ος, 142ος). Οι Ψαλμοί αυτοί ομιλούν για την έγερσή μας από τον ύπνο, για την πρωϊνή προσευχή, για την είσοδο στο ναό του Θεού, για το έλεος και τη σωτηρία που αναμένει ο άνθρωπος από τον Θεό.

Επιλύχνιος Ευχαριστία (Φως ιλαρόν): Η Επιλύχνιος Ευχαριστία (Φως ιλαρόν) είναι άρχαιος ύμνος, που συνδέθηκε με την ακολουθία του Εσπερινού από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Η ύπαρξη του ύμνου αυτού μαρτυρείται ήδη από τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Μάλιστα, ο Μέγας Βασίλειος αναφέρεται στην ύπαρξή του και τον χαρακτηρίζει ως «αρχαίαν φωνήν». Από τη μαρτυρία αυτή συνάγεται, ότι η Επιλύχνιος Ευχαριστία απηχεί λατρευτική παράδοση πολύ αρχαιότερη του 4ου μ.Χ. αιώνα. Η σύνθεση του ύμνου αποδίδεται στον μάρτυρα Αθηνογέννη, ο οποίος, κατά την παράδοση, τον εκφώνησε την ώρα που τον οδηγούσαν στο μαρτύριο. Ο ύμνος, με ποιητική γλώσσα, απευθύνεται προς το Χριστό, τον οποίο και ονομάζει *Φως ιλαρόν*. Το *ιλαρόν*, όμως, αυτό Φως, είναι διαφορετικό, ως προς τη φύση Του, από το κτιστό φως του ήλιου, γιατί είναι το «(Φως) της Αγίας Δόξης του Αθανάτου, Ουρανίου και Μάκαρος Θεού Πατρός». Σε αυτό το Άκτιστο Φως της Αγίας Δόξης, που είναι ο Χριστός, ανάγουν οι χριστιανοί λατρευτικά το νου και την καρδιά τους, κάθε φορά, που, «επί την ηλίου δύσιν», βλέπουν το «εσπερινόν φως» του φυσικού ήλιου, και μέσα από αυτή τη μυσταγωγική αναγωγή αισθάνονται την ανάγκη να υμνήσουν «Πατέρα, Υιόν και Άγιον Πνεύμα, Θεόν». Ο επίλογος του ύμνου, απευθυνόμενος, όπως και ο υπόλοιπος ύμνος, προς το Χριστό, δικαιολογεί την πνευματική αυτή αντίδραση των χριστιανών στη θέα του εσπερινού φωτός, γιατί «...Άξιον Σε εν πάσι καιροίς υμνήσθαι φωναίς οσίαις, Υιέ Θεού, ζωήν ο διδούς, διό ο κόσμος Σε δοξάζει».

Εωθινό δοξαστικό: βλ. Εωθινό Ευαγγέλιο.

Εωθινό Ευαγγέλιο: Έτσι χαρακτηρίζονται οι ευαγγελικές περικοπές, που

αναγιγνώσκονται στους Όρθρους. Ειδικά για τις αναστάσιμες αγρυπνίες των Κυριακών υπάρχουν ένδεκα (11) αναστάσιμες ευαγγελικές περικοπές, που διαβάζονται από τον ιερέα στον Όρθρο της Κυριακής. Οι ευαγγελικές αυτές περικοπές εναλλάσσονται κυκλικά -η μια μετά την άλλη- κατά την διάρκεια του έτους. Για κάθε μία από αυτές υπάρχει, σε ειδικό παράρτημα στο τέλος της Παρακλητικής, από ένα αναστάσιμο Εξαποστειλάριο με το θεοτοκίο του και από ένα εωθινό Δοξαστικό (δηλαδή αναστάσιμο Δοξαστικό των Αίνων), που αποτελούν ποιητική απόδοση του περιεχομένου των ένδεκα (11) αναστάσιμων Εωθινών Ευαγγελίων. Έτσι, ενώ όλα τα Αναστάσιμα τροπάρια του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου εξαρτώνται από τον τυχόντα ήχο της εβδομάδας, κατ' εξαίρεσιν το Αναστάσιμο Εξαποστειλάριο και το Αναστάσιμο Δοξαστικό των Αίνων, εξαρτώνται, όχι από τον τυχόντα ήχο της Παρακλητικής, αλλά από το αναστάσιμο Εωθινό Ευαγγέλιο της ακολουθίας του Όρθρου.

Εσπερινός ή Λυχνικό: Είναι η πρώτη ακολουθία της ημέρας. Ονομάζεται Εσπερινός, γιατί τελείται το εσπέρας (εσπέρας ονομάζεται το χρονικό διάστημα, που μεσολαβεί ανάμεσα στη δύση του ήλιου και τον ερχομό της νύκτας). Επίσης, η ίδια ακολουθία ονομάζεται στα λειτουργικά κείμενα και Λυχνικό, επειδή η έναρξή της συνέπιπτε χρονικά με την αφή των λύχνων, που φώτιζαν τους δρόμους των μεγάλων πόλεων κατά τη διάρκεια της νύκτας.

Ευαγγέλιο: Στη χριστιανική Εκκλησία ο όρος *Ευαγγέλιο* χαρακτηρίζει τα τέσσερα πρώτα βιβλία της Καινής Διαθήκης, τα οποία, σύμφωνα με την παράδοση, έγραψαν στην ελληνική γλώσσα ο Ματθαίος, ο Μάρκος, ο Λουκάς και ο Ιωάννης και διηγούνται τα γεγονότα της γέννησης, της ζωής και του θανάτου του Ιησού, εκθέτουν το περιεχόμενο του κηρύγματός του και τα κυριότερα δογματικά και ηθικά σημεία του χριστιανισμού. Η ονομασία του φιλολογικού αυτού είδους προέρχεται από μια λέξη του αρχαίου ελληνικού κόσμου που πήρε νέο περιεχόμενο στο χριστιανισμό. Στην αρχαία ελληνική γραμματεία, η λέξη "ευαγγέλιο" που τη συναντάμε από τον 8ο αιώνα π.Χ. στα έπη του Ομήρου [1], έχει την έννοια της χαρμόσυνης αγγελίας κάποιας νίκης ή της αμοιβής που παίρνει ο κομιστής της αγγελίας ή και της θυσίας που προσφέρεται στους θεούς για τη χαρμόσυνη είδηση της νίκης. Στον Χριστιανισμό, όπως φαίνεται κι από τα έργα των εκκλησιαστικών συγγραφέων των πρώτων αιώνων, με τη λέξη ευαγγέλιο δηλώνεται είτε το λυτρωτικό μήνυμα της Καινής Διαθήκης γενικά, είτε κάποιο από τα τέσσερα βιβλία της Καινής Διαθήκης που περιέχουν και αφηγούνται το γεγονός της νίκης του Χριστού κατά των δαιμονικών δυνάμεων με τα θαύματα, τις διδασκαλίες του, το θάνατο και την ανάστασή του. Η χρήση του όρου *ευαγγέλιο* ως τον 3ο αιώνα περιέγραφε και τα 4 Ευαγγέλια μαζί, ενώ από τον 4ο αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται και για καθένα από τα βιβλικά Ευαγγέλια [2]. Μεταγενέστερα, στην αυτοκρατορική λατρεία των ελληνορωμαϊκών χρόνων, η μέρα της γέννησης του αυτοκράτορα θεωρείται "ευαγγέλιο".

Η λέξη «Ευαγγέλιο» ορίζεται ως «το άγγελμα που έχει σχέση με τον Χριστό, τη βασιλεία του Θεού και τη σωτηρία» [3]. Η, αναφορικά με την Καινή Διαθήκη, το Ευαγγέλιο «έχει την έννοια των καλών ειδήσεων σχετικά με τη Βασιλεία του Θεού και της σωτηρίας μέσω του Χριστού, η οποία μπορεί να

αποκτηθεί μέσω πίστης, με βάση τον εξιλεωτικό Του θάνατο» [4]. Όταν ένας άγγελος ανακοίνωσε τη γέννηση του Ιησού, είπε: «Σας διακηρύττω καλά νέα για μια μεγάλη χαρά την οποία θα έχει όλος ο λαός, επειδή Σωτήρας γεννήθηκε σήμερα σε εσάς, ο οποίος είναι Χριστός ο Κύριος, στην πόλη του Δαβίδ». (Λουκάς 2:10, 11, MNK). Ο Ιησούς επρόκειτο να είναι ο Βασιλιάς της Βασιλείας του Θεού και αυτό αποτελούσε ευαγγέλιο, «καλά νέα». Όσο βρισκόταν στη γη, ο Ιησούς ήταν δραστήριος στο κήρυγμα των καλών νέων. Το Ευαγγέλιο του Ματθαίου αναφέρει: «ο Ιησούς άρχισε περιοδεία σε όλες τις πόλεις και τα χωριά, διδάσκοντας στις συναγωγές τους και κηρύττοντας τα καλά νέα της βασιλείας και θεραπεύοντας κάθε είδους ασθένεια και κάθε είδους πάθηση». (Ματθαίος 9:35). Σύμφωνα με την ευαγγελική αφήγηση του Μάρκου, παρότρυνε τους ανθρώπους: «Ο προσδιορισμένος καιρός έχει συμπληρωθεί και η βασιλεία του Θεού έχει πλησιάσει. Να μετανοείτε και να έχετε πίστη στα καλά νέα» (Μάρκος 1:15). Έτσι, το ευαγγέλιο άλλαζε τη ζωή εκείνων που ανταποκρίνονταν σε αυτό. Μετά το θάνατο του Ιησού, οι ακόλουθοί του συνέχισαν να κηρύττουν το ευαγγέλιο. Επιπλέον από αυτά που κήρυττε ήδη ο Ιησούς ως καλά νέα προστέθηκε το ιδιαίτερα χαρμόσυνο άγγελμα της ανάστασης και της ανάληψης του Ιησού Χριστού στον ουρανό. Ως Βασιλιάς της Βασιλείας του Θεού, ο Ιησούς έχει ενεργήσει και θα συνεχίσει να ενεργεί για να επιτελέσει το σκοπό Του. (Πράξεις 2:32-36· 2 Θεσσαλονικείς 1:6-10· Αποκάλυψη 14:6, 7). Πριν από την τελική καταγραφή των ευαγγελίων, είχαν διαμορφωθεί μέσα στην πρώτη χριστιανική κοινότητα διηγήσεις για λόγια και έργα του Ιησού που εξυπηρετούσαν την ιεραποστολή, την κατήχηση, τη διδασκαλία, τη λατρεία, την απολογητική και άλλους τομείς της δράσης της πρώτης Εκκλησίας. Οι διηγήσεις αυτές, αποτελούν την προϊστορία των ευαγγελίων με την εξέταση των οποίων ασχολήθηκε η λεγόμενη Μορφοϊστορική μέθοδος που αναπτύχθηκε στη Γερμανία από το 1920 και μετά. Η επιστημονική αυτή άποψη της Μορφοϊστορικής Σχολής, δεχόταν ότι οι ευαγγελιστές ήταν απλά και μόνο συλλέκτες και καταγραφείς της παράδοσης της εκκλησίας σχετικά με τον Ιησού, άρα δεν πρέπει να αναζητά κανείς στα κείμενά τους απόλυτη συνοχή. Μεταξύ των εκπροσώπων της σχολής αυτής υπήρχαν διαφορετικές απόψεις όπου κατά μία εκδοχή αναγνωρίστηκε μεγαλύτερη ελευθερία στη δημιουργικότητα της εκκλησίας, ενώ άλλη εκδοχή έκανε λόγο για ένα πιο σίγουρο ιστορικό πυρήνα στην παράδοση της εκκλησίας σχετικά με τον Ιησού. Αργότερα, με την εμφάνιση της "Ιστορίας της σύνταξης", η προσοχή των ερευνητών στράφηκε στο γεγονός ότι οι ευαγγελιστές δεν είναι απλοί συλλέκτες, αλλά θεολόγοι με ξεχωριστή θεολογική τάση ο καθένας και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία διαπιστώνονται τόσο με την εκλογή του υλικού μεταξύ των στοιχείων της παράδοσης όσο και με τον τρόπο καταγραφής του, όπου εκφράζονται οι ιδιόζουσες σε κάθε ευαγγελιστή θεολογικές τάσεις. Από εκεί και πέρα, νεώτερες επιστημονικές τάσεις όπως η Στρουκτουραλιστική ανάλυση επικεντρώνονται περισσότερο με φιλολογικό ενδιαφέρον στα κείμενα, με την εξέταση της γλωσσικής τους δομής, των σχημάτων λόγου και των ρητορικών τεχνικών που χρησιμοποιούνται για την απόδοση του μηνύματος που περιέχουν. Οι επιστημονικές αυτές τάσεις, στο ερώτημα σχετικά με τις διαφορές που συχνά συναντάμε σε εξωτερικές διατυπώσεις κάποιων διδασκαλιών στα ευαγγέλια, η απάντηση που συνήθως δίδεται είναι πως αυτές σχετίζονται με το σκοπό που

επιδίδωκε ο κάθε ευαγγελιστής γράφοντας το ευαγγέλιο του και με τις ανάγκες των χριστιανών στους οποίους απευθύνεται. Στο σύνολο τους οι διηγήσεις των ευαγγελιστών συμπληρώνουν η μία την άλλη. Επίσης, σχετικά με τις επισημάνσεις που γίνονται κατά καιρούς περί "αντιθέσεων" μεταξύ των ευαγγελιστών, υποστηρίζεται πως συνήθως τίθεται θέμα μη επιστημονικής αντιμετώπισης των φιλολογικών προβλημάτων των βιβλίων της Καινής Διαθήκης, είτε, οι επισημάνσεις αυτές γίνονται για λόγους ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Η επιστημονική θεολογική κοινότητα υποστηρίζει πως κάθε ευαγγελιστής βάζει την προσωπική του σφραγίδα, θεολογική ή φραστική, στο κοινό υλικό της παράδοσης ή στο υλικό που αντλεί από τις γραπτές πηγές, ανάλογα με τους παραλήπτες στους οποίους απευθύνεται.

1. Στην 5 ραψωδία της Οδύσειας (στίχοι 152 και 166) αναφέρεται «ἀλλ' ἐγὼ οὐκ αὐτως μυθήσομαι, ἀλλὰ σὺν ὄρκῳ, ὡς νεῖται Ὀδυσσεύς· εὐαγγέλιον δέ μοι ἔστω αὐτίκ', ἐπεὶ κεν κείνος ἰὼν τὰ ἅ δώμαθ' ἴκηται... τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη, Εὐμαίε σὺ βῶτα· ὦ γέρον, οὐτ' ἄρ' ἐγὼν εὐαγγέλιον τόδε τείσω οὐ τ' Ὀδυσσεὺς ἔτι οἶκον ἐλεύσεται».
2. Alexander Souter, The Text and Canon of the New Testament Second ed., 1953, σελ. 11.
3. Ἐνατο Νέο Κολεγιακό Λεξικό του Γουέμπστερ (Webster's Ninth New Collegiate Dictionary).
4. Ερμηνευτικό Λεξικό των Λέξεων της Καινής Διαθήκης του Βάιν (Vine's Expository Dictionary of New Testament Words).

Θεομητορική έορτή: Οί έορτές πού εἶναι ἀφιερωμένες στό πρόσωπο τῆς Θεομήτορος, τῆς Παναγίας: Γενέσιο, Εἰσόδια, Εὐαγγελισμός, Ὑπαπαντή, Σύλληψη Ἀγίας Ἀννης, Κοίμησι Θεοτόκου.

Θεοτοκάριο: Λειτουργικό βιβλίο που περιέχει 56 ασματικούς κανόνες στους οκτώ ήχους. Αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη στο τυπικό του Αγίου Σάββα. Η σημερινή του έκδοση έγινε με την επιμέλεια του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη. Όπως η Παρακλητική, έτσι και το Θεοτοκάριο χωρίζεται εσωτερικά σε οκτώ (8) όμοια μέρη. Το κάθε ένα από αυτά περιέχει ένα πλήρη και ανεξάρτητο εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο, που αποτελείται από επτά (7) οκταώδιους Κανόνες (έναν για κάθε μία από τις επτά ημέρες της εβδομάδας). Όλοι οι κανόνες του Θεοτοκαρίου απευθύνονται στη Θεοτόκο και ψάλλονται ή διαβάζονται καθημερινά στο τέλος της ακολουθίας του Εσπερινού (μετά από την Απολυτίκιο ευχή και πριν από την ανάγνωση του Τρισάγιου). Έτσι, μέσα στο Θεοτοκάριο κάθε ένας από τους οκτώ ήχους της βυζαντινής μουσικής έχει και το δικό του, θα λέγαμε, εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο. Οι οκτώ (8) εβδομαδιαίοι λειτουργικοί κύκλοι του Θεοτοκαρίου εναλλάσσονται διαδοχικά -ο ένας μετά τον άλλο- κατά την διάρκεια του έτους. Οι Κανόνες του είναι έργα διάφορων υμνογράφων και διακρίνονται για το θεολογικό, μουσικό και ποιητικό τους μεγαλείο.

Θεοτοκίο: Τροπάριο που εγκωμιάζει τη Θεοτόκο και κατακλείει τις ομάδες των τροπαρίων ή τις ωδές των κανόνων με στίχο το «Και νυν και αεί...».

Ιδιόμελο: από μουσική άποψη λέγεται το μονόστροφο τροπάριο που έχει πρωτότυπο μέλος, μέλος που χρησιμοποιείται μόνο για την ψαλμώδηση του συγκεκριμένου ύμνου. Δεν ακολουθεί μια συγκεκριμένη μελωδία όπως πολλοί

ύμνοι της Βυζαντινής Υμνογραφίας (π.χ. Προσόμοια). Ωστόσο, από κάποιους ποιητές έχουν γραφτεί ιδιόμελα ισοσυλλαβούντα και ομοτονούντα με παλαιότερα ιδιόμελα. Στις περιπτώσεις αυτές και η μελωδία είναι πολύ παραπλήσια, αν όχι σχεδόν όμοια (βλ. το *Σήμερον κρεμάται επί ξύλου* και το *Σήμερον γεννάται εκ Παρθένου*).

Κάθισμα: Του Ψαλτηρίου. Τροπάριο που ψάλλεται μετά την ανάγνωση του Ψαλτηρίου (όταν αυτή δεν παραλείπεται), κατά τη διάρκεια του οποίου ο λαός κάθεται. Κ. υπάρχει και μετά την γ' Ωδή. Τα Καθίσματα είναι ποικίλου περιεχομένου τροπάρια.

-Το ερημητήριο του Μοναχού στο οποίο ασκείται αυστηρότερα.

-Το εξάρτημα μιας Μονής έξω από τη Μονή, το οποίο έχει και μικρό Ναό.

Κανόνας: Στην εκκλησιαστική υμνολογία, ονομάζεται το σύστημα τροπαρίων που περιέχει ωδές.

Καταβασίες: Οί Είρμοί τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἀποτελοῦν τίς λεγόμενες *Καταβασίες*, ἐπειδὴ ψάλλονταν στό μέσον τοῦ ναοῦ, ὅπου κατέβαιναν οἱ ψάλτες ἀπό τὰ στασίδια τους.

Κατηχούμενα: Ευχές και δεήσεις μέσα στη Θεία Λειτουργία. Η Λειτουργία τῶν Κατηχουμένων, ὅπως ονομάζεται το τμήμα αυτό της Θείας Λειτουργίας, αποτελεί το δημόσιο μέρος της Θείας Λειτουργίας και συμβολίζει την ζωή του Κυρίου μεταξύ της ενσαρκώσεως και των παθῶν, ὅπως φαίνεται στους ψαλλόμενους ὕμνους, τις ευχές και τις περικοπές της Αγίας Γραφής. Αποτελούνται ἀπὸ τα Ἅγια, μέσω των οποίων θα ἀνέβουν κατὰ την Λειτουργία των πιστῶν στα Ἅγια των Ἀγίων, δηλαδή ἀπὸ την παρούσα ζωή, στην αἰώνιο. Η ονομασία της Λειτουργίας των κατηχουμένων σήμερα ουσιαστικά ἐκλείπει, καθὼς οι θύρες μετὰ την προσφώνηση του ιερέως δεν κλείνουν και επαφίεται στην θέληση του μη βαπτισμένου μέλους η παραμονή, αν και κάτι τέτοιο δεν επιτρέπεται.

Κοινωνικό: Ο ὕμνος που ψάλλεται ὅταν κοινωνοῦν οι πιστοί.

Κοντάκιο: Κοντάκιο λέγεται συνήθως η ἀπαρχή (το προοίμιο) Ἐκκλησιαστικῶν Ὑμνων, που ἐξ αὐτοῦ και μόνο ολόκληροι οι ὕμνοι αὐτοί χαρακτηρίζονται τελικά και ὡς *κοντάκια* (το ὄνομα *προοίμιο* οφείλεται στο γεγονός ὅτι η χρήση του ἀπέβλεπε ὡς «εἰσαγωγή» του θέματος του ὕμνου που ἀκολουθοῦσε). Αποτελοῦν δε τα *κοντάκια* ἰδιαίτερο εἶδος της ἐκκλησιαστικῆς ποίησης που ἱστορικά φέρεται να καλλιεργήθηκε περί τον 6^ο-7^ο αἰῶνα. Κάποιοι παράγουν (ετυμολογοῦν) το ὄνομα *κοντάκιο* ἀπὸ το περιορισμένο - σύντομο συνεπῶς κοντό σε μήκος. Ἄλλοι, το ὄνομα *κοντάκιο* το ετυμολογοῦν ἀπὸ το «κοντό» (= τράπεζα ψαλτηρίου) ὅπου οι ψάλτες ἀφηναν, ἢ συχνά ἀκουμποῦσαν τα λειτουργικά κείμενα. Ἐξ αὐτῶν ὀρθότερο φαίνεται μάλλον το πρῶτο. Το προοίμιο του κοντακίου ἀπαρτίζεται ἀπὸ μία και μόνο στροφή. Οι δε στροφές του κυρίως ὕμνου που ἀκολουθοῦν

(κοντάκιο) ονομάζονται «Οίκοι». Στο τέλος κάθε «οίκου» (δηλαδή κάθε στροφής) διακρίνουμε το «εφύμνιο» που μπορεί να είναι ένας, ή συνήθως δύο στίχοι που επαναλαμβάνονται ακριβώς οι ίδιοι σε όλους τους οίκους, σε όλο τον ύμνο. Σε πολλούς δε ύμνους τα αρχικά γράμματα των Οίκων δημιουργούν κάθετα μια «ακροστιχίδα» που μπορεί να φανερώσει το αλφάβητο (άρα 24 οίκοι), κάποιο όνομα (ίσως του ποιητή του ύμνου), ένα ρητό ή και μία φράση. Παραδείγματα:

- Στην ακολουθία του Ακαθίστου Ύμνου (στους «Χαιρετισμούς» όπως λέει ο λαός) το «Χαίρε Νύμφη ανύμφευτε» το οποίο επαναλαμβάνεται στο τέλος των μονών οίκων ή το «Αλληλούια» το οποίο επαναλαμβάνεται στο τέλος των ζυγών, είναι «εφύμνια».

- Το γνωστό «Τη υπερμάχω στρατηγώ...» είναι το νεώτερο προοίμιο του κοντακίου του Ακάθιστου Ύμνου το οποίο επεκράτησε να ονομάζεται κοντάκιο, αντί για τον Ακάθιστο Ύμνο που ακολουθεί του προοιμίου αυτού. Του ύμνου αυτού οι Οίκοι είναι 24, των οποίων η ακροστιχίδα παρουσιάζει το ελληνικό αλφάβητο πχ Άγγελος πρωτοστάτης... (αρχή 1ου οίκου), Βλέπουσα η Αγία... (αρχή 2ου οίκου), Γνώσιν άγνωστον... (αρχή 3ου οίκου), κλπ.

- Η Ακροστιχίδα στον Ύμνο της Θείας Γέννησης παράγει τη φράση «Του ταπεινού Ρωμανού Ύμνος», φανερώσει δηλαδή τον ποιητή του ύμνου.

Οι ύμνοι κυρίως συγγράφονται έμμετρα, δηλαδή με τονικά μέτρα σε συνήθη βάση αυτή της ομοτονίας αλλά και της ισοσυλλαβίας των στίχων, με πολλές, όπως μπορεί να παρατηρήσει κάποιος, παραχωρήσεις στην αποκαλυπτόμενη μελωδία. Η δε ομοιοκαταληξία που χρησιμοποιούνταν συχνά αν και δεν ακολουθούσε αυστηρά αυτή της σύγχρονης «ρίμας», εντούτοις εμφανιζόταν πολλές φορές με απλή παρήχηση. Παραδείγματα:

Εκ του Ακάθιστου Ύμνου πλείστα τα παραδείγματα, όπως: η χαρά εκλάμπει, η αρά εκλείπει, ανθρωπίνοις λογισμοίς-και αγγέλων οφθαλμοίς, νευργείται-βρεφουργείται, μύστις-πίστις, κλπ.

Σήμερα στην λειτουργική χρήση διαβάζεται στους όρθρους το προίμιο και ο πρώτος οίκος των κοντακίων. Τέτοια σύγχρονα σύντομα κοντάκια υπάρχουν για κάθε ημέρα του έτους. Χρησιμοποιούνται στον όρθρο, στην λειτουργία και σε άλλες ακολουθίες. Οδηγίες για το ποια κοντάκια ψάλλονται στις ακολουθίες ανάλογα με την περίοδο του έτους, βρίσκονται στο Τυπικό της Εκκλησίας.

- Μέγας ποιητής του εκκλησιαστικού αυτού είδους ποίησης υπήρξε ο Ρωμανός ο Μελωδός (6^{ος} αιώνας).

Λειτουργία: Η Θεία Λειτουργία αποτελεί το κορυφαίο λατρευτικό γεγονός της Ορθόδοξης εκκλησίας. Ουσιαστικά αποτελεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, με τη διαμόρφωση που όρισε η Εκκλησία. Σήμερα στην Ορθόδοξη Εκκλησία τελούνται τέσσερις τύποι Θείων Λειτουργιών:

- Η Θεία Λειτουργία του Ιάκωβου του Αδελφόθεου. Η Θεία Λειτουργία του Ιακώβου, είναι η αρχαιότερη Θεία Λειτουργία, πάνω στην οποία βασίστηκαν όλες οι άλλες. Τελείται κάθε χρόνο στις 23 Οκτωβρίου (μνήμη του αγίου) και μια Κυριακή μετά τα Χριστούγεννα.

- Η Θεία Λειτουργία του ιερού Χρυσοστόμου. Η λειτουργική διαμόρφωση στηρίχτηκε στην αποστολική Θεία Λειτουργία, που αποδίδεται στον Ιάκωβο τον Αδελφόθεο, αλλά αποτελεί και μια συνοπτικότερη απόδοση της Θείας

Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου. Τελείται κατά κανόνα όλο το χρόνο με εξαίρεση τις ημέρες που έχουν οριστεί να τελούνται οι άλλες Θείες Λειτουργίες.

●Η Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου. Είναι προγενέστερη από του Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Κρίνεται μεγαλοπρεπής, αλλά είναι κάπως μακροσκελής. Συνήθως τελείται δέκα φορές το χρόνο, δηλαδή του Αγίου Βασιλείου, την παραμονή των Χριστουγέννων, των Θεοφανίων, τις πέντε πρώτες Κυριακές της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, την Μεγάλη Πέμπτη και το Μεγάλο Σάββατο.

●Η Λειτουργία Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων. Η Λειτουργία των Προηγιασμένων τελείται συνήθως κάθε Τετάρτη και Παρασκευή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και την Μεγ. Δευτέρα, Μεγ. Τρίτη, Μεγ. Τετάρτη.

Η Λειτουργική διαίρεση που σήμερα επικρατεί σε όλους τους τύπους Θείας Λειτουργίας ήταν μια διαμόρφωση η οποία προέκυψε κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της Εκκλησίας. Ο κύριος στόχος ήταν η κατάλληλη προετοιμασία των «νεοφώτιστων κατηχουμένων» πιστών για το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Έτσι η Λειτουργική διαμόρφωση διαχωρίζεται σε 3 μέρη:

- Προσκομιδή ή Πρόθεση.
- Λειτουργία των Κατηχουμένων.
- Λειτουργία των Πιστών.

Αρχή της Λειτουργίας των κατηχουμένων είναι η εκφώνηση «Ευλογημένη η Βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος», και πέρας αυτής οι ευχές υπέρ των κατηχουμένων. Επίσης περιέχει τη μικρή είσοδο, τα αντίφωνα και τα ειρηνικά, ενώ προς την περαίωσή της τα αναγνώσματα Αποστόλου και Ευαγγελίου, το κήρυγμα και την εκτενή δέηση. Η σειρά τέλεσης της Λειτουργίας των κατηχουμένων είναι: Ευλογημένη η Βασιλεία, Ειρηνικά ή Μικρά Συναπτή, Τριπλό Αίτημα Ειρήνης, Αντίφωνα, Μακαρισμοί, Μικρή Είσοδος, Τρισάγιον, Προκείμενον Αποστόλου, Θυμίαμα, Απόστολος, Ευαγγέλιον.

Η Λειτουργία των πιστών παριστάνει τον Μυστικό Δείπνο, τα πάθη του Κυρίου και την εκ νεκρών ένδοξή του ανάσταση και την ανάληψή του στους ουρανούς. Αυτό το μέρος είναι το πιο σπουδαίο διότι περιλαμβάνει και τη Θεία Ευχαριστία, δηλαδή το Μέγα και φρικτό μυστήριο της Εκκλησίας. Η Λειτουργία των πιστών ξεκινά με τους χερουβικούς ύμνους ή χερουβικά και τελειώνει με τη απόλυση. Η τέλεση κατά σειρά περιέχει, Χερουβικά, Μεγάλη Είσοδος, Αιτήσεις, Αγαπήσωμεν Αλλήλους, το Σύμβολον της Πίστεως (Πιστεύω...), Τον Επινίκιον Ύμνον, Λάβετε Φάγετε, Πίετε Εξ Αυτού Πάντες, Τα Σα Εκ Των Σων, Δίπτυχα, Κυριακή προσευχή, Πρόσχωμεν· Τα Άγια τοις Αγίοις, Κοινωνικό, Μετά Φόβου (πρόσκληση για συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία), Σώσον ο Θεός, Οπισθάμβωνος Ευχή, Απόλυσις. Επίσης περιλαμβάνεται και κήρυγμα, είτε μετά το Ευαγγέλιο, είτε πριν τη Θεία Ευχαριστία.

Η Θεία Λειτουργία του Χρυσοστόμου.

Η έρευνα που γίνεται μέχρι και σήμερα έχει φωτίσει πολλές πτυχές αυτού του ζητήματος. Γνωρίζουμε από γραπτές πηγές πως μέχρι και τον 7ο αιώνα η Λειτουργία αυτή ήταν άγνωστη. Εν τούτοις ο Λεόντιος Βυζάντιος το 532 μ.Χ. αναφέρει τη Λειτουργία των Αποστόλων και του Μεγάλου Βασιλείου και πολλά στοιχεία ενισχύουν την άποψη ότι με τον όρο «Αποστόλων» εννοεί τη Λειτουργική αναφορά που είχε διαμορφωθεί στην Αντιόχεια μέχρι το 350 μ.Χ.,

που τελικά είναι και η βάση της σημερινής Λειτουργίας του Χρυσοστόμου. Η έρευνα από τους G. Wagner, R. Taft κ.ά. κατέληξε ότι η Λειτουργία αποτελεί διεύρυνση της Λειτουργίας της χαμένης Αντιστοιχίας Λειτουργίας, με αφορμή την εμφάνιση της αιρέσεως του Ευνομίου. Από αρχαία χειρόγραφα ο Barb. gr 360 προσγράφει στον Χρυσόστομο μόνο τις ευχές κατηχουμένου και την προσκομιδή, ενώ ο Σεβαστινιάνωφ 414 μ.Χ. και την «οπισθάμβωνον». Η σύγχρονη έρευνα όμως καταδεικνύει ότι μεγάλος αριθμός χωρίων και διατυπώσεων έχουν αντιστοιχία με γνήσια έργα του Χρυσοστόμου. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι επενέβη προσθετικά στη Θεία Λειτουργία, για αυτό το λόγο του αποδόθηκε αργότερα εξ' ολοκλήρου. Η Λειτουργία αυτή άρχισε να επικρατεί από την εποχή που ο ίδιος έγινε Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, με αποτέλεσμα να εκτοπισθούν οι υπόλοιπες όπως του Μεγάλου Βασιλείου, που είχε και αυτή πυρήνα την Αποστολική Θεία Λειτουργία. Οι λόγοι που οδήγησαν σήμερα να είναι αυτή η επικρατούσα λατρευτική πράξη είναι ότι:

- έχει ισόρροπη δομή μερών και περιεχομένων,
- έχει συντομία ευχών,
- έχει καλή γλωσσοϋφαντολογική μορφή και αποφθεγματικότητα,
- έχει θεολογικά στοιχεία, που οικοδομούν πιστούς και ανατρέπουν αιρετικούς.

Η Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου περιλαμβάνει δύο μεγάλες ενότητες: τη λειτουργία των κατηχουμένων και τη λειτουργία των πιστών. Σήμερα βέβαια δεν υπάρχουν κατηχούμενοι όπως την αρχαία εποχή ή ο αριθμός τους είναι ελάχιστος, και γι' αυτό ορισμένες εκφωνήσεις της πρώτης ενότητας συνηθίζεται να παραλείπονται. Η περιγραφή της δομής της θείας λειτουργίας είναι η ακόλουθη:

- Η έναρξη - Η μεγάλη συναπτή (προσευχή) του ιερέως με απαντήσεις του χορού «Κύριε Ελέησον». Οι τρεις στάσεις (ομάδες) των αντιφώνων (Α' στάση ο ψαλμός 102, Β' στάση ο ψαλμός 145, Γ' στάση οι Μακαρισμοί), με παρεμβλλόμενα μεταξύ των στίχων τροπάρια στους οκτώ ήχους Η είσοδος με το Ευαγγέλιο - Τα απολυτίκια και το κοντάκιο - Ο τρισάγιος ύμνος - Το προκείμενο και το αποστολικό ανάγνωσμα, το αλληλουάριο και το ευαγγελικό ανάγνωσμα - Ο χερουβικός ύμνος, με τη μεγάλη είσοδο προς το τέλος του για τη μεταφορά των Τιμίων Δώρων από την πρόθεση στην Αγία Τράπεζα - Οι αιτήσεις, ο ασπασμός και το σύμβολο της Πίστεως - Η αναφορά με το «Αγιος, Άγιος, Άγιος Κύριος Σαβαώθ και το «Σε υμνούμεν...» Τα Δίπτυχα και ο ύμνος προς την Υπεραγία Θεοτόκο «Αξιόν εστί...» - Η Κυριακή Προσευχή - Το κοινωνικό - Οι ύμνοι της Απολύσεως.

Λειτουργικός κύκλος. Ημερήσιος: Ο ημερήσιος λειτουργικός κύκλος αρχίζει καθημερινά το απόγευμα με την ακολουθία του Εσπερινού και τελειώνει την επόμενη ημέρα με την ακολουθία της Θ' Ωρας (όπως φαίνεται, άλλωστε, και από την κατάληξη της απόλυσής της).

Λειτουργικός Κύκλος. Εβδομαδιαίος: Ο εβδομαδιαίος λειτουργικός κύκλος αρχίζει με τον Εσπερινό της Κυριακής, που τελείται «τω Σαββάτω εσπέρας», και τελειώνει με την ακολουθία της Θ' Ωρας του επόμενου Σαββάτου, που τελείται αμέσως πριν από την ακολουθία του Εσπερινού. Σε αυτόν ανήκει, ό,τι

επαναλαμβάνεται με εβδομαδιαία περιοδικότητα κατά την τέλεση των ακολουθιών της ημέρας. Έτσι, για παράδειγμα, από τις ακολουθίες του Εσπερινού και του Όρθρου στον εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο ανήκουν αντίστοιχα τα στιχηρά και τα απόστιχα (αυτόμελα ή τροπάρια ή ιδιόμελα) του Κεκραγαρίου και των Αίνων, που βρίσκονται στο βιβλίο της Παρακλητικής. Με βάση τον εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο οι εορτές της εβδομάδας καθορίζονται ως εξής:

- Την Κυριακή εορτάζεται η Ανάσταση του Κυρίου. Είναι η σημαντικότερη εορτή του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου και τιμάται, όλες τις Κυριακές του έτους, με την τέλεση αναστάσιμης αγρυπνίας. Μια βασική ιδιομορφία του Σαββαϊτικού τυπικού είναι, ότι, ενώ όλες τις άλλες ημέρες της εβδομάδας ο ετήσιος λειτουργικός κύκλος προηγείται του εβδομαδιαίου (δηλαδή, πρώτα καταλαμβάνουν οι ύμνοι των Μηναίων τη φυσική τους θέση μέσα στην τυπική διάταξη των διάφορων ακολουθιών και ύστερα καλύπτεται το όποιο μικρό ή μεγάλο λειτουργικό τους κενό με τους ύμνους της Παρακλητικής), ειδικά κατά την ημέρα της Κυριακής η τάξη αυτή ανατρέπεται και ο εβδομαδιαίος λειτουργικός κύκλος προηγείται του ετήσιου (δηλαδή πρώτα καταλαμβάνουν οι Αναστάσιμοι ύμνοι της Παρακλητικής τη φυσική τους θέση μέσα στην τυπική διάταξη των διάφορων ακολουθιών και ύστερα τοποθετούνται αρμονικά μέσα στην όλη ακολουθία οι ύμνοι των Μηναίων). Αυτή η ιδιομορφία περιγράφεται συνήθως με τη γνωστή φράση: «προηγούνται τα Αναστάσιμα». Τέλος, η εβδομαδιαία εορτή της Ανάστασης του Κυρίου καταλαμβάνεται (δεν τελείται, δηλαδή, καθόλου) μόνο όταν συμπέσει με τον εορτασμό των Δεσποτικών εορτών του ετήσιου λειτουργικού κύκλου, όπως, π.χ. οι εορτές των Χριστουγέννων (25 Δεκεμβρίου) ή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (6 Αυγούστου).

- Η Δευτέρα είναι αφιερωμένη στους Ασωμάτους.
- Η Τρίτη είναι αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και Βαπτιστή.
- Η Τετάρτη και η Παρασκευή είναι αφιερωμένες στα πάθη και τη σταύρωση του Κυρίου. Λόγω του πένθιμου χαρακτήρα τους, οι ημέρες αυτές έχουν καθιερωθεί στο Σαββαϊτικό τυπικό ως ημέρες νηστείας (απαγορεύεται η κατάλυσις οίνου και ελαίου). Η τάξη αυτή ανατρέπεται μερικές φορές. Στην περίπτωση αυτή η νηστεία καταλύεται ανάλογα με την εορτή (π.χ. γίνεται κατάλυσις οίνου και ελαίου ή κατάλυσις ιχθύος), ενώ στις Δεσποτικές εορτές καταργείται τελείως (αργία και κατάλυσις εις πάντα).

- Η Πέμπτη είναι αφιερωμένη στους Αποστόλους και τον άγιο Νικόλαο.
- Το Σάββατο είναι αφιερωμένο στους μάρτυρες και τη μνήμη των κεκοιμημένων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι το Σαββαϊτικό τυπικό απαγορεύει αυστηρά τη μη κατάλυση οίνου και ελαίου τις ημέρες που τελείται η Θεία Λειτουργία, εξαιτίας του πανηγυρικού και ευφρόσυνου χαρακτήρα του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Από το γενικό αυτό κανόνα δεν εξαιρείται καμία εορτή (ούτε αυτές της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού στις 14 Σεπτεμβρίου ή της Αποτομής της Κεφαλής του Τιμίου Προδρόμου στις 29 Αυγούστου, οποιαδήποτε ημέρα και εάν πέσουν). Οι ημέρες του Σαββάτου και της Κυριακής είναι οι μόνες ημέρες του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου, που δικαιούνται, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, την τέλεση Θείας Λειτουργίας. Επειδή, λοιπόν, κάθε Σάββατο και Κυριακή, κατά το Σαββαϊτικό τυπικό, τελείται υποχρεωτικά η Θεία Λειτουργία, απαγορεύεται αυστηρά η μη κατάλυση οίνου και ελαίου τις

ημέρες αυτές (μόνο το Μεγάλο Σάββατο δεν καταλύεται λάδι γιατί είναι το μοναδικό Σάββατο του έτους, που δεν τελείται Θεία Λειτουργία (η Λειτουργία που γίνεται το πρωί του Μεγάλου Σαββάτου, ανήκει κανονικά στον Εσπερινό της Κυριακής του Πάσχα). Η λαϊκή μας παράδοση διασώζει τη σωστή τυπική τάξη με τη γνωστή φράση: «όλα τα Σάββατα καταλύεται το λάδι, εκτός από το Μεγάλο Σάββατο».

Λειτουργικός Κύκλος Ετήσιος: Ο ετήσιος λειτουργικός κύκλος του Σαββαϊτικού τυπικού ακολουθεί (όπως και ο ημερήσιος) τη ρωμαϊκή μέτρηση του ετήσιου χρόνου, η οποία συμπίπτει απόλυτα με τη σημερινή. Η μόνη διαφορά τους είναι, ότι ενώ το σημερινό ημερολόγιο έχει ως αφετηρία του έτους την 1η Ιανουαρίου και τελευταία ημέρα του είναι η 31η Δεκεμβρίου, το ρωμαϊκό ημερολόγιο θεωρεί ως αφετηρία του έτους την 1η Σεπτεμβρίου και, συνεπώς, ως τελευταία ημέρα του την 31η Αυγούστου. Έτσι, το Μηναίο του Σεπτεμβρίου ξεκινά με «πρωτοχρονιάτικη» ακολουθία, ενώ στην αρχή του Μηναίου του Ιανουαρίου δεν αναφέρεται τίποτα για την έναρξη νέου έτους. Στον ετήσιο λειτουργικό κύκλο ανήκει ό,τι επαναλαμβάνεται με ετήσια περιοδικότητα κατά την τέλεση των ακολουθιών της ημέρας. Έτσι, για παράδειγμα, από τις ακολουθίες του Εσπερινού και του Όρθρου στον ετήσιο λειτουργικό κύκλο ανήκουν αντίστοιχα τα στιχηρά και απόστιχα (αυτόμελα ή τροπάρια ή ιδιόμελα) του Κεκραγαρίου και των Αίνων, που βρίσκονται στα Μηναία, το Τριώδιο και το Πεντηκοστάριο. Οι εορτές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου χωρίζονται σε ομάδες με τρεις τρόπους, ήτοι:

Α. Ανάλογα με τα ΕΟΡΤΑΖΟΜΕΝΑ ΠΡΟΣΩΠΑ οι εορτές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου διακρίνονται σε Δεσποτικές (όταν το εορταζόμενο Πρόσωπο είναι ο Χριστός), Θεομητορικές (όταν το εορταζόμενο πρόσωπο είναι η Θεοτόκος) και Εορτές Αγίων (όλες οι άλλες εορτές του έτους).

Β. Ανάλογα με το ΧΡΟΝΟ ΠΟΥ ΕΟΡΤΑΖΟΝΤΑΙ οι εορτές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου διακρίνονται σε ακίνητες (δηλαδή αυτές που εορτάζονται κάθε χρόνο την ίδια ημέρα) και κινητές (δηλαδή αυτές που μετακινούνται μέσα στο έτος, ανάλογα με την ημέρα εορτασμού του Πάσχα). Πιο συγκεκριμένα, το «κινητό εορτολόγιο» καταλαμβάνει συνολικά 127 ημέρες του έτους και αποτελείται από την περίοδο του Τριωδίου και την περίοδο του Πεντηκοσταρίου. Το Τριώδιο προηγείται της εορτής του Πάσχα και διαρκεί 70 ημέρες (10 εβδομάδες). Οι τρεις (3) πρώτες εβδομάδες του είναι προπαρασκευαστικές, ενώ, αμέσως μετά, ακολουθούν οι έξι (6) εβδομάδες της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και, τέλος, η Μεγάλη Εβδομάδα. Το Πεντηκοστάριο ξεκινάει την Κυριακή του Πάσχα και τελειώνει με την εορτή της Κυριακής Αγίων Πάντων. Καλύπτει, συνολικά, 57 ημέρες του έτους (8 εβδομάδες + 1 Κυριακή) και περιέχει, μεταξύ άλλων, την εορτή του Πάσχα με τη Διακαινήσιμο Εβδομάδα, καθώς και τις εορτές του Αντίπασχα (Κυριακή του Θωμά), της Μεσοπεντηκοστής, της Ανάληψης του Χριστού, της Πεντηκοστής και του Αγίου Πνεύματος. Οι ακολουθίες του Πεντηκοσταρίου έχουν ευφρόσυνο και πανηγυρικό χαρακτήρα, ενώ δεσπόζει σε αυτές η χαρά της Ανάστασης του Κυρίου.

Ολόκληρο το κινητό εορτολόγιο του ετήσιου λειτουργικού κύκλου υπολογίζεται και μετακινείται μέσα στο χρόνο ανάλογα με την ημερομηνία εορτασμού του Πάσχα. Η Α' Οικουμενική Σύνοδος (325 μ.Χ.) όρισε, ότι το Πάσχα

πρέπει να εορτάζεται την πρώτη (1η) Κυριακή μετά την πρώτη (1η) πανσέληνο, που ακολουθεί την εαρινή ισημερία (21 Μαρτίου). Στην πραγματικότητα, όμως, ο ακριβής υπολογισμός της ημερομηνίας του εορτασμού του Πάσχα είναι ένα περίπλοκο αστρονομικό και μαθηματικό πρόβλημα, γιατί οι Ορθόδοξοι χριστιανοί σήμερα: α) Υπολογίζουμε την εαρινή ισημερία με βάση το Ιουλιανό ημερολόγιο (Παλαιό). Έτσι, θεωρούμε πλασματικά ως εαρινή ισημερία την 3η Απριλίου του Γρηγοριανού ή Νέου Ημερολογίου (η οποία συμπίπτει με την 21η Μαρτίου του Ιουλιανού ή Παλαιού ημερολογίου). β) Υπολογίζουμε την πασχαλινή πανσέληνο με βάση τη Μετώνεια μέτρηση του σεληνιακού κύκλου. Όπως, όμως, έχει αποδειχθεί η μέτρηση αυτή δεν είναι απόλυτα ακριβής. Έτσι, σήμερα τοποθετεί όλες τις πανσελήνους του έτους 45 ημέρες μετά από την πραγματική πανσέληνο.

Γ. Ανάλογα με τη ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΞΙΑ οι εορτές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου χωρίζονται ως εξής:

- «Ακολουθίες εις δ'» (δηλαδή εις τέσσερα). Στην ομάδα αυτή ανήκουν οι ακολουθίες, που περιέχουν από κανένα (0) μέχρι και δύο (2) ιδιόμελα Δοξαστικά στις ακολουθίες του Εσπερινού και του Όρθρου. Οι ακολουθίες αυτές δεν δικαιούνται, κατά τη τάξη του Σαββαϊτικού τυπικού, την τέλεση Θείας Λειτουργίας και αποτελούν την πιο απλή μορφή ακολουθίας του ετήσιου λειτουργικού κύκλου. Ονομάζονται ακολουθίες εις δ', γιατί ο Κανόνας τους, που βρίσκεται στο Μηναίο, κατά την ψαλμωδία των Κανόνων του Όρθρου, καταλαμβάνει τέσσερα (4), από τα δέκα τέσσερα (14) συνολικά, τροπάρια, που ψάλλονται σε κάθε μία από τις ωδές των Κανόνων .

- «Ακολουθίες εις στ'» (δηλαδή εις έξι). Σε αυτές ανήκουν οι ακολουθίες, που περιέχουν από τρία (3) μέχρι και τέσσερα (4) ιδιόμελα Δοξαστικά στις ακολουθίες του Εσπερινού και του Όρθρου. Οι ακολουθίες αυτές δικαιούνται, κατά τη τάξη του Σαββαϊτικού τυπικού, την τέλεση Θείας Λειτουργίας . Έτσι, όταν υπάρχει εορτή με ακολουθία εις στ' τελείται υποχρεωτικά η Θεία Λειτουργία και γίνεται κατάλυσις οίνου και ελαίου. Ονομάζονται ακολουθίες εις στ', γιατί ο Κανόνας τους, που βρίσκεται στο Μηναίο, κατά την ψαλμωδία των Κανόνων του Όρθρου, καταλαμβάνει έξι (6), από τα δέκα τέσσερα (14) συνολικά, τροπάρια, που ψάλλονται σε κάθε μία από τις ωδές των Κανόνων.

- «Ακολουθίες εις η'» (δηλαδή εις οκτώ). Στην ομάδα αυτή ανήκουν οι εορτές, που η ακολουθία τους μέσα στα Μηναία είναι πλήρης (περιέχουν, δηλαδή, ολόκληρη την τυπική τάξη των ακολουθιών του Εσπερινού και του Όρθρου και, συνεπώς, δεν έχουν κανένα λειτουργικό κενό, που πρέπει να συμπληρωθεί από τους ύμνους του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου, δηλαδή από την Παρακλητική). Πιο απλά, εορτές με ακολουθία εις η' είναι αυτές, που κατά την τέλεση του Εσπερινού και του Όρθρου τους χρησιμοποιούμε μόνο τα Μηναία (και καθόλου την Παρακλητική). Οι ακολουθίες αυτές δικαιούνται, κατά τη τάξη του Σαββαϊτικού τυπικού, την τέλεση Θείας Λειτουργίας. Γι ' αυτό, όταν υπάρχει εορτή με ακολουθία εις η' τελείται υποχρεωτικά η Θεία Λειτουργία και γίνεται κατάλυσις οίνου και ελαίου. ΠΡΟΣΟΧΗ: Δεν πρέπει να συγχέουμε τις εορτές με ακολουθία εις η' με τις εορτές, που δικαιούνται την τέλεση αγρυπνίας. Οι εορτές με ακολουθία εις η' δεν έχουν στην τυπική τους διάταξη τη διάκριση Μικρού και Μεγάλου Εσπερινού. Επίσης, δεν έχουν, κατά τη σωστή τυπική τάξη, Λιτή και Αναγνώσματα στην ακολουθία του Εσπερινού, καθώς και ευαγγελικό

ανάγνωσμα στην ακολουθία του Όρθρου. Ονομάζονται ακολουθίες εις η', γιατί ο Κανόνας (ή οι Κανόνες) τους, που βρίσκεται στο Μηναίο, κατά την ψαλμωδία των Κανόνων του Όρθρου, καταλαμβάνει οκτώ (8), από τα δέκα τέσσερα (14) συνολικά, τροπάρια, που ψάλλονται σε κάθε μία από τις ωδές των κανόνων.

- «Αγρυπνίες». Στην ομάδα αυτή ανήκει η ημέρα της Κυριακής (εβδομαδιαίος λειτουργικός κύκλος) καθώς και οι πιο σπουδαιότερες εορτές του ετήσιου λειτουργικού κύκλου. Η τέλεση αγρυπνίας συνεπάγεται πάντα την τέλεση Θείας Λειτουργίας. Αν η εορτή συμπίπτει με περίοδο ή ημέρα νηστείας, τότε, κατά κανόνα, η κατάλυση διαμορφώνεται ως εξής: α. Αν έχουμε εορτή Αγίου, τότε γίνεται κατάλυσις οίνου και ελαίου. β. Αν έχουμε Θεομητορική εορτή, τότε γίνεται κατάλυσις ιχθύος. γ. Αν έχουμε Δεσποτική εορτή, τότε έχουμε αργία και κατάλυση εις πάντα. Οι εορτές με αγρυπνία έχουν πάντα στην τυπική τους διάταξη τη διάκριση Μικρού και Μεγάλου Εσπερινού. Επίσης, στη σημερινή τους μορφή, έχουν Λιτή και Αναγνώσματα στην ακολουθία του Εσπερινού, καθώς και ευαγγελικό ανάγνωσμα στην ακολουθία του Όρθρου.

Λιτή: Η Λιτή αποτελεί σήμερα ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα των εορτών, που η ακολουθία τους δικαιούται την τέλεση αγρυπνίας. Πιο απλά, σήμερα μόνο σε εορτές, που οι ακολουθίες τους δικαιούνται, με βάση τη λειτουργική τους αξία, την τέλεση αγρυπνίας, θα συναντήσουμε την Ακολουθία της Λιτής. Αντίστροφα, σε όλες τις ακολουθίες του ετήσιου λειτουργικού κύκλου, που δεν τιμώνται με τέλεση αγρυπνίας (δηλαδή τις ακολουθίες εις δ' ή εις στ' ή εις η'), δεν θα συναντήσουμε σήμερα ποτέ την Ακολουθία της Λιτής, και γι' αυτό το λόγο η τυπική τάξη των ακολουθιών αυτών, μετά την ευχή της Κεφαλοκλισίας, συνεχίζεται με τα Απόστιχα του Κεκραγαρίου. Ως προς την τυπική της δομή, η Ακολουθία της Λιτής, σήμερα, αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο από αυτά περιέχει ιδιόμελους ύμνους, που ψάλλονται από τους δύο (2) χορούς σε διάφορους ήχους. Την ώρα που ψάλλονται οι ιδιόμελοι αυτοί ύμνοι γίνεται η λιτάνευση της εικόνας της εορτής ενός τεμαχίου από το Άγιο Λείψανου του εορταζόμενου Αγίου κτλ. (κατά την αρχαία τάξη, πάντως, τυπική τάξη δεν γινόταν περιφορά της εικόνας της εορτής ή Αγίων Λειψάνων, αλλά, απλά, ο κλήρος και ο λαός πήγαιναν με λιτανευτική πομπή στον χώρο, που ετελείτο το δεύτερο μέρος της Ακολουθίας της Λιτής). Κατά κανόνα, η Λιτή γίνεται μέσα στον Ιερό Ναό (δηλαδή, οι πιστοί δεν βγαίνουν έξω από αυτόν, αλλά τελούν τη λιτανεία της εορτής μέσα στους χώρους του ιερού ναού). Στους μοναστηριακούς ναούς υπάρχει, συνήθως, ειδικός χώρος (η λεγόμενη Λιτή), στον οποίο καταλήγει η πορεία της Λιτής, για να τελεστεί το δεύτερο μέρος της ακολουθίας της. Τα ιδιόμελα του πρώτου μέρους της Λιτής αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη στο Σαββαϊτικό τυπικό, γιατί στην αρχική μορφή της Λιτής ψαλλόταν μόνον ένας ιδιόμελος ύμνος του Αγίου, στον οποίο ήταν αφιερωμένη η μονή ή ο ενοριακός Ναός (Γι' αυτόν, άλλωστε, το λόγο δεν υπάρχουν, για παράδειγμα, ιδιόμελα, στην Παρακλητική για τους αναστάσιμους Μεγάλους Εσπερινούς του Σαββάτου, αν και έχουν ακολουθία αγρυπνίας). Το δεύτερο μέρος της Λιτής περιέχει μια σειρά από αιτήσεις του ιερέα, στις οποίες ο χορός (δηλαδή ο λαός) απαντά με τις σύντομες φράσεις: «Κύριε ελέησον» και «Παράσχου Κύριε». Οι αιτήσεις του δεύτερου μέρους της Λιτής τελειώνουν με την ανάγνωση (από τον ιερέα) της Κεφαλοκλιτικής ευχής της Λιτής. Τέλος,

αξίζει να σημειωθεί, ότι, κατά την αρχαία τυπική τάξη, η Ακολουθία της Λιτής ετελείτο καθημερινά (και όχι μόνο στις ακολουθίες των αγρυπνιών, όπως γίνεται σήμερα).

Μεγάλη Συναπτή (Τα Ειρηνικά): Είναι μια σειρά από αιτήματα, που απευθύνονται προς το Θεό. Τα αιτήματα αυτά λέγονται από τον ιερέα συναπτώς (δηλαδή, το ένα ακολουθεί το άλλο) και για αυτό το λόγο ονομάστηκαν Συναπτή αίτηση. Μεγάλη Συναπτή ονομάστηκαν, για να διακρίνονται από τη λεγόμενη Μικρά Συναπτή (Έτι και έτι ...). Τα ίδια αιτήματα ονομάζονται και Ειρηνικά, από την εναρκτήρια φράση του πρώτου αιτήματός τους (Εν ειρήνη του Κυρίου δεηθώμεν...). Η Μεγάλη Συναπτή επαναλαμβάνεται καθημερινά στον Εσπερινό, στον Όρθρο, και στη Θεία Λειτουργία (όταν, φυσικά, τελείται η Θεία Λειτουργία). Ως προς το περιεχόμενό τους, τα αιτήματα της Μεγάλης Συναπτής αναφέρονται στις βασικές υλικές ανάγκες του ανθρώπου και το φυσικό περιβάλλον. Έτσι, για παράδειγμα, στα αιτήματα αυτά γίνεται λόγος για την «ειρήνη του σύμπαντος κόσμου», την «ευκρασία των αέρων», την «ευφορία των καρπών της γης», ενώ ζητάμε από το Θεό και «καιρόν ειρηνικόν», που αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση της ευόδωσης όλων των γεωργικών έργων. Σε όλα τα αιτήματα της Μεγάλης Συναπτής ο χορός (δηλαδή ο λαός) απαντά στον ιερέα με την επανάληψη της φράσης: «Κύριε, ελέησον». Η διαλογική παρέμβαση του λαού στα τελούμενα των ακολουθιών και των μυστηρίων της Εκκλησίας είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Ορθόδοξης λατρείας και αποδεικνύει τη λατρευτική και λειτουργική ενότητα του εκκλησιαστικού σώματος, που αποτελείται από το σύνολο του κλήρου και του λαού.

Μεγαλυνάρια: Αρχίζουν συνήθως με τη λέξη «μεγάλυνον» (ή κάποιες φορές τελειώνουν με αυτήν). Μ' αυτά προτρέπονται οι πιστοί να ανυμνήσουν τον Κύριο ή την Παναγία από καρδιάς ή να εγκωμιάσουν τον Άγιο.

Μεσονυκτικό: Είναι η ακολουθία, που διαβάζεται αμέσως μετά την έγερση από το βραδινό ύπνο. Σήμερα υπάρχουν τρεις παραλλαγές του Μεσονυκτικού: μία για τις καθημερινές ημέρες (από Δευτέρα έως και την Παρασκευή), μία για την ημέρα του Σαββάτου και, τέλος, μια για την ημέρα της Κυριακής (περιέχει Τριαδικό οκταώδιο κανόνα και Τριαδικά μεγαλυνάρια). Η σημερινή ακολουθία του Μεσονυκτικού της Κυριακής είναι μεταγενέστερη προσθήκη, γιατί στο Σαββαϊτικό τυπικό προβλέπεται η τέλεση αγρυπνίας όλες της Κυριακές του χρόνου. Από αυτό συνάγεται, ότι η ακολουθία του Μεσονυκτικού την ημέρα της Κυριακής, κατά τη σωστή τυπική τάξη, καταλιμπάνεται (δηλαδή δεν τελείται καθόλου), όπως, ακριβώς, συμβαίνει σε όλες τις άλλες αγρυπνίες του χρόνου.

Μηναία: Στα λειτουργικά αυτά βιβλία της Εκκλησίας μας είναι κατάγεγραμμένος ο ετήσιος λειτουργικός κύκλος. Τα Μηναία είναι δώδεκα (12), δηλαδή ένα για κάθε μήνα του έτους. Κάθε Μηναίο περιέχει τις ακολουθίες όλων των ημερών κάποιου μήνα και με βάση το όνομα αυτού του μήνα διακρίνεται από τα υπόλοιπα (λέμε π.χ. το Μηναίο του Απριλίου). Αρχικά τα Μηναία περιείχαν τη σωστή τυπική τάξη των ακολουθιών τους. Όμως, δυστυχώς, στο πέρασμα των αιώνων δέχτηκαν πλήθος από προσθήκες, που

σήμερα δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στη σωστή τέλεση των ακολουθιών και αλλοιώνουν τη λατρευτική πράξη της Εκκλησίας. Μόνο το έμπειρο μάτι των ειδικών σε θέματα τυπικής τάξης μπορεί να διακρίνει με ασφάλεια τις προσθήκες αυτές μέσα στις ακολουθίες των Μηναίων και, τελικά, λίγοι είναι αυτοί, που μπορούν να κάνουν τις σωστές διορθώσεις κατά την τέλεση των ακολουθιών. Σήμερα είναι επιτακτική ανάγκη η μεταρρύθμιση (αποκατάσταση) των Μηναίων με βάση το Σαββαΐτικο τυπικό.

Οίκος: Στροφή ενός Κοντακίου, εκτός από το προοίμιο. Συνήθως είναι 24 Οίκοι (Ακάθιστος Ύμνος).

Όρθρος: Αποτελεί (μαζί με τον Εσπερινό) τη σημαντικότερη ακολουθία του 24ώρου. Η χρονική της διάρκεια, αν τηρηθεί πιστά το τυπικό, φτάνει (και υπερβαίνει πολλές φορές) τις δύο ώρες, ενώ η τυπική της διάταξη είναι εξαιρετικά περίπλοκη. Ονομάζεται «όρθρος» γιατί τελείται την ώρα του όρθρου. Όρθρος ονομάζεται το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην εμφάνιση του πρώτου φωτός της ημέρας (της αυγής) και στην ανατολή του ήλιου.

Παννυχίδα: Ακολουθία που διαρκεί ολόκληρη τη νύκτα την παραμονή μεγάλης εορτής, ή σε περιπτώσεις θεομηνίας μεγάλων απειλούμενων κινδύνων-συμφορών, κ.λπ. (ή όλονυκτία, ή αγρυπνία).

Παρακλητική ή Οκτώηχος: Ο εβδομαδιαίος λειτουργικός κύκλος βρίσκεται καταγεγραμμένος στο βιβλίο που ονομάζεται Παρακλητική ή Οκτώηχος. Το βιβλίο αυτό χωρίζεται εσωτερικά σε οκτώ (8) όμοια μέρη. Το κάθε ένα από αυτά περιέχει ένα πλήρη και ανεξάρτητο εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο, που οι ύμνοι του ακολουθούν μουσικά έναν από τους οκτώ (8) βασικούς ήχους της βυζαντινής μουσικής. Έτσι, μέσα στην Παρακλητική κάθε ένας από τους οκτώ (8) ήχους της βυζαντινής μουσικής έχει και το δικό του, θα λέγαμε, εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο. Οι οκτώ (8) αυτοί εβδομαδιαίοι λειτουργικοί κύκλοι εναλλάσσονται διαδοχικά -ο ένας μετά τον άλλο- κατά την διάρκεια του έτους. Με τις ακολουθίες της Παρακλητικής τιμώνται οι εορτές του εβδομαδιαίου λειτουργικού κύκλου, ενώ οι ίδιοι ύμνοι επαναλαμβάνονται περιοδικά κάθε οκτώ (8) εβδομάδες. Αξίζει να σημειώσουμε, ότι ο εβδομαδιαίος λειτουργικός κύκλος, μέσα στην αναστάσιμη ακολουθία του Όρθρου της Κυριακής (αγρυπνία), κρύβει ένα μικρότερο λειτουργικό κύκλο, που θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε: Κύκλο των Εωθινών Ευαγγελίων.

Πολυέλεος: Ο Πολυέλεος ψάλλεται στις μεγάλες εορτές, τα πανηγύρια και τις αγρυπνίες. Είναι από τα ωραιότερα μουσικά κομμάτια του Όρθρου. Αποτελείται συνήθως από δύο πανηγυρικούς Ψαλμούς, τον 134ο και 135ο, αλλά ανάλογα με την εορτή ψάλλονται και άλλοι ψαλμοί, ενώ η όλη διάταξη κατακλείεται με ψαλμώδηση ως τρίτης στάσης μιας εκλογής στίχων από διάφορους ψαλμούς. Για το πολύ έλεος του Θεού και την επανάληψη της φράσης *ὅτι εἰς τὸ αἶωνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ* ονομάζεται Πολυέλεος.

Προκείμενο: Η λέξη Προκείμενον (προ + κείμενον), στην ορολογία του Σαββαΐτικου τυπικού, δηλώνει τον ψαλμικό στίχο, που ψάλλεται ή αναγιγνώσκεται μέσα στη λατρεία της Εκκλησίας πριν από την ανάγνωση κάποιου κείμενου της Αγίας Γραφής. Διακρίνονται τα εξής είδη Προκειμένων: α). Τα καθ' ημέραν Προκείμενα της ακολουθίας του Εσπερινού. Ανήκουν στο εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο και, ως εκ τούτου, βρίσκονται καταγεγραμμένα στο Ωρολόγιο το Μέγα και το Εγκόλπιον του Αναγνώστου και Ψάλτου. Είναι επτά (7), δηλαδή ένα για κάθε μία από τις ημέρες της εβδομάδας, και εναλλάσσονται κυκλικά στις καθημερινές ακολουθίες του Εσπερινού. Ψάλλονται σε διαφορετικούς ήχους και επαναλαμβάνονται τρεις φορές. Πριν από την τρίτη επανάληψή τους, προηγείται από αυτά κάποιος ψαλμικός στίχος. β). Τα Μεγάλα Προκείμενα. Αυτά είναι: 1ον. Τα δύο (2) πανηγυρικά Προκείμενα των μεγάλων Δεσποτικών Εορτών («Τις Θεός Μέγας...» και «Ο Θεός ημών, εν τω ουρανῷ και εν τη γη...». 2ον Τα δύο (2) παρακλητικά Προκείμενα των Κατανυκτικών Εσπερινών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής («Μη αποστρέψης το Πρόσωπόν Σου...» και «Έδωκας κληρονομίαν...»). Τα Μεγάλα Προκείμενα ψάλλονται στις προβλεπόμενες ημέρες με αργό μέλος και σε διαφορετικούς ήχους το καθένα. Επαναλαμβάνονται τρεις φορές, ενώ, πριν από κάθε επανάληψή τους, προηγείται κάποιος ψαλμικός στίχος, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα καθ' ημέραν Προκείμενα του Εσπερινού. γ). Τα Προκείμενα των αποστολικών περικοπών. Ψάλλονται, σε διάφορους ήχους, πριν την ανάγνωση των αποστολικών περικοπών (Απόστολος). Τα Προκείμενα αυτά σπάνια ψάλλονται σε ακολουθίες (π.χ. στις Μεγάλες Ωρες). Τα συναντάμε, κατά κανόνα, κατά την τέλεση των διάφορων Μυστηρίων της Εκκλησίας, και, κυρίως, πριν από τις Αποστολικές Περικοπές του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Είναι καταγεγραμμένα στο λειτουργικό βιβλίο, που ονομάζεται Απόστολος. Στο τέλος κάθε αποστολικής περικοπής, εκτός από το Προκείμενό της, βρίσκεται και ένα Αλληλουιάριο, που, κατά τη σωστή τυπική τάξη, ψάλλεται μετά το τέλος της αποστολικής περικοπής και από πριν την ανάγνωση της ευαγγελικής περικοπής της Θείας Λειτουργίας. Κατά την ψαλμωδία του Αλληλουιαρίου γίνεται η έξοδος του Ιερού Ευαγγελίου. δ). Τα Προκείμενα των ευαγγελικών περικοπών. Τα συναντάμε στους Όρθρους των αγρυπνιών, πριν από την ανάγνωση της ευαγγελικής περικοπής (Τάξις του Εωθινού Ευαγγελίου). ε). Τα Προκείμενα των ακολουθιών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Τα Προκείμενα αυτά είναι καταγεγραμμένα στο Τριώδιο. Ψάλλονται ή αναγιγνώσκονται μέσα στις καθημερινές ακολουθίες της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, πριν από τα αναγνώσματα της Παλαιάς Διαθήκης. Ως προς αυτά τα Προκείμενα, είναι αξιοσημείωτο το εξής: Ακολουθούν τη φυσική σειρά των 150 ψαλμών του ψαλτηρίου (δηλαδή το 1ο από αυτά προέρχεται από τον ψαλμό 1, το 2ο στη σειρά προέρχεται από τον ψαλμό 2, το 3ο από τον ψαλμό 3 κ.ο.κ).

Προοιμιακός: Ως Προοιμιακός χαρακτηρίζεται ο 103ος ψαλμός (*Ευλόγει η ψυχή μου τον Κύριον...*), γιατί αποτελεί το προοίμιον (το πρώτο, δηλαδή, λατρευτικό στοιχείο) της ακολουθίας του Εσπερινού και -κατά μια γενικότερη έννοια- ολόκληρου του ημερήσιου λειτουργικού κύκλου. Ο ίδιος ψαλμός χαρακτηρίζεται και ως Λυχνικός Ψαλμός ή Ψαλμός του Λυχνικού, ενώ στη λαϊκή μας παράδοση

ονομάζεται ο Αναβαλλόμενος (από τη γνωστή φράση του 2ου στίχου «...ο αναβαλλόμενος φως ως ιμάτιον...»). Ο Προοιμιακός ψαλμός, ως προς το περιεχόμενό του, αποτελεί έναν ύμνο, που δοξάζει τη Σοφία και την Παντοδυναμία του Θεού. Αυτή η Σοφία και Παντοδυναμία του Θεού αποκαλύπτονται στον άνθρωπο μέσα από τη θεωρία του φυσικού κάλλους και της τελειότητας της δημιουργίας του υλικού κόσμου. Η κεντρική ιδέα του ψαλμού εκφράζεται με τη φράση: «...Ως εμεγαλύνθη τα έργα Σου Κύριε, πάντα εν σοφία εποίησας...». Η σύνδεση του συγκεκριμένου ψαλμού με την ακολουθία του Εσπερινού οφείλεται, κατά πάσα πιθανότητα, στη φράση: «...Εξελεύσεται άνθρωπος επί το έργον αυτού, και επί την εργασίαν αυτού έως εσπέρας...». Ο Προοιμιακός ψαλμός διαβάζεται καθημερινά στην εσπερινή ακολουθία και καταλιμπάνεται μόνο κατά τη διακαινήσιμη εβδομάδα (δηλαδή, αυτή, που ακολουθεί την Κυριακή του Πάσχα). Τις ημέρες αυτές η ανάγνωσή του αντικαθίσταται με την ψαλμωδία (δεκάκις) του «Χριστός ανέστη εκ νεκρών...». Ενώ διαβάζεται ο Προοιμιακός ψαλμός, οι ιερείς διαβάζουν «μυστικώς» (χωρίς, δηλαδή, να τους ακούει κανείς) τις ευχές της ακολουθίας του Εσπερινού. Ειδικότερα, όλες οι λειτουργικές αιτήσεις του ιερέα τελειώνουν με την ανάγνωση μιας ευχής, που η κατάληξή της έχει Τριαδολογικό περιεχόμενο.

Προσκομιδή ή πρόθεση: Η προσκομιδή ή πρόθεση, αποτελεί το πρώτο κομμάτι της Θείας Λειτουργίας, την προετοιμασία και εισαγωγή και συμβολίζει τα χρόνια του Χριστού Λόγου πριν την ενσάρκωσή του. Αυτή η ονομασία έχει δοθεί λόγω του μέρους (κόγχη του Αγίου Βήματος προς τα αριστερά της Αγίας Τράπεζας) επάνω στον οποίο προετοιμάζονται τα προσκομιζόμενα δώρα για το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Προσόμοιο: βλ. **Αυτόμελο** και **Τροπάριο**.

Στιχηρά: Είναι τροπάρια που ψάλλονται στον Εσπερινό (τα Εσπέρια) και στον Όρθρο (οι «Αίνοι»), στα οποία προτάσσονται στίχοι από τους ψαλμούς στη σειρά (ενώ των Αποστίχων κατ' εκλογήν). Τα Σ. τροπάρια διακρίνονται σε Αναστάσιμα, Ανατολικά, Δεσποτικά, Σταυρώσιμα, Αποστολικά, Κατανυκτικά και Σ. Αγίων, που υμνούν τους Αγίους. Υπάρχουν και Αυτόμελα και Προσόμοια.

Τριαδικός Κανών: Ο Κανόνας που έχει ως υμνολογικό θέμα την Αγία Τριάδα. Διαβάζεται την Κυριακή στην ακολουθία τού Μεσονυκτικού.

Τρισάγιος ύμνος: Αποκαλείται έτσι ο συντομότερος Ύμνος του Χριστιανισμού που είναι ο γνωστός: "Άγιος ο Θεός, άγιος Ισχυρός, άγιος Αθάνατος, ελέησον ημάς". Η ονομασία του οφείλεται ακριβώς στη τριπλή αυτή επανάληψη της λέξης Άγιος. Ο ύμνος αυτός γενικεύθηκε όταν συνεπεία μεγάλων σεισμών που έπληξαν την Βασιλεύουσα και κατόπιν διαταγής του Αυτοκράτορα Θεοδοσίου του μικρού (408-450) ο λαός εξήλθε της Πόλης σε εκτενείς λιτανείες, με συνεχείς επαναλήψεις του ύμνου αυτού, που ικέτευε την προστασία και το έλεος του Θεού. Τον ύμνο αυτό φέρεται να τον έχουν ψάλλει και στους χρόνους που συγκροτήθηκε η Οικουμενική Σύνοδος στη Χαλκηδόνα. Και όμως σε νεώτερη έρευνα βρέθηκε να είναι ακόμη αρχαιότερος. Ο μεν Νικηφόρος Κάλλιστος τον

θεωρεί «Αποστολικόν», ο δε Αμφιλόχιος μαρτυρεί πως και ο Μέγας Βασίλειος έψελνε αυτόν τον ύμνο στη Νίκαια της Βιθυνίας. Σήμερα ο χριστιανικός αυτός ύμνος επαναλαμβάνεται τρεις μετά την πολύ σύντομη δοξολογία: "Δόξα Πατρί και Υιώ και Αγίω Πνεύματι", στην αρχή κάθε ακολουθίας, περί το τέλος της Μεγάλης Δοξολογίας καθώς επίσης και λίγο πριν την ανάγνωση του Αποστόλου. Σε ορισμένες εορτές και ημέρες ο Τρισάγιος ύμνος της λειτουργίας αντικαθίσταται είτε απο τον ύμνο «Όσοι εις Χριστόν εβαπτίσθητε» (Χριστούγεννα, Θεοφάνεια, Πάσχα, Πεντηκοστή) είτε από τον ύμνο «Τον σταυρόν σου προσκυνούμεν, δέσποτα» (Ύψωση Τιμίου Σταυρού, Κυριακή Σταυροπροσκυνήσεως), όπως ορίζει το Τυπικό της Εκκλησίας.

Τριώδιο: Το Τριώδιο είναι βασικά μια περίοδος νηστείας και πνευματικής περισυλλογής, που έχει ως αποστολή να προετοιμάσει τους πιστούς για την μεγάλη εορτή του Πάσχα. Οι ακολουθίες του είναι κατανυκτικές και οδηγούν τον πιστό σε μετάνοια, ταπείνωση και κάθαρση από τα πάθη της ψυχής και του σώματος. Θεωρείται, όχι άδικα, ως η ομορφότερη και πνευματικότερη περίοδος του έτους. Ξεκινά με την Κυριακή Τελώνου και Φαρισαίου και τελειώνει το Μεγάλο Σαββάτο.

-Λειτουργικό βιβλίο της Εκκλησίας μας που χρησιμοποιούμε στις ακολουθίες της Εκκλησίας κατά την περίοδο του Τριωδίου. Το Τριώδιο δέχτηκε τις λιγότερες προσθήκες και αλλοιώσεις. Έτσι, ακόμη και στη σημερινή του μορφή διασώζει σε μέγιστο βαθμό τη σωστή τυπική τάξη του Σαββαϊτικού τυπικού. Αξιοσημείωτο π.χ. είναι το γεγονός, ότι: α) Διατηρεί την αρχική και σωστή μορφή των τριωδίων Κανόνων του Όρθρου , που σήμερα έχει, δυστυχώς, χαθεί από το Πεντηκοστάριο και την Παρακλητική. Αρχικά, δηλαδή, οι κανόνες της Παρακλητικής και του Πεντηκοσταρίου ήταν τριώδιοι, όπως είναι σήμερα οι κανόνες του Τριωδίου, και πολύ μεταγενέστερα αντικαταστάθηκαν από τους οκταώδιους Κανόνες, που βλέπουμε στις σύγχρονες έντυπες εκδόσεις των βιβλίων αυτών. β) Διατηρεί την αρχαία και σωστή τυπική τάξη των άμνημων ημερών (Τυπικό του Αλληλούια). Το Τυπικό του Αλληλούια ετελείτο κανονικά όλες τις ημέρες του ετήσιου λειτουργικού κύκλου όταν είχαμε μη εορταζόμενο άγιο (δηλαδή, ακολουθία εις δ'). Σήμερα, δυστυχώς, διασώζεται μόνο στις καθημερινές ακολουθίες του Τριωδίου.

Τροπάριο: Τροπάριο ή Τροπάριον ονομάζεται ο σύντομος εκκλησιαστικός θριαμβικός κυρίως ύμνος. Τροπάρια στην εκκλησιαστική υμνολογία ονομάζονται τα διάφορα μικρά άσματα που ψάλλονται στις διάφορες εκκλησιαστικές ακολουθίες. Το όνομά τους προέρχεται από τους Εβδομήκοντα και από συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας. Η αρχή καθιέρωσης αυτών ανάγεται στον 45ο αιώνα και αρχαιότεροι ποιητές αυτών φέρονται οι 'Ανθιμος και Τιμοκλής που άκμασαν στη Κωνσταντινούπολη και των οποίων όμως τα τροπάρια δεν διασώθηκαν. Από τους καλλίτερους όμως του είδους αυτού της εκκλησιαστικής ποίησης φέρονται ο Κύριλλος ο Αλεξανδρεύς, ο Ανατόλιος κ.ά. Τα τροπάρια γενικά είναι ποιητικά κείμενα χωρίς ομοιοκαταληξία, γι' αυτό μοιάζουν με πεζά κείμενα, δεν ακολουθούν συνήθως τονικό ρυθμικό λόγο (υπάρχουν και ενδιαφέρουσες εξαιρέσεις) και διακρίνονται σε πολλά είδη

αναλόγως του περιεχομένου, του χρόνου που ψάλλονται στις ακολουθίες, του μελους (μουσικής) αυτών και των στίχων τους:

Α) Κατά περιεχόμενο, τα τροπάρια διακρίνονται στα:

- Αναστάσιμα
- Μαρτυρικά : τροπάρια που εξυμνούν έναν ή περισσότερους μάρτυρες.
- Νεκρώσιμα και
- Θεοτοκία

Β) Κατά το χρόνο (στιγμή) που ψάλλονται, τα τροπάρια διακρίνονται στα:

- Εωθινά , και
- Απολυτίκια .

Γ) Κατά το μέλος αυτών, τα τροπάρια διακρίνονται σε

- Αυτόμελα (ή Ιδιόμελα).
- Ιδιόμελα.
- Προσόμοια: όσα μιμούνται το μέτρο ή το ρυθμό άλλων τροπαρίων.
- Οίκους, και
- Καθίσματα

Δ) Κατά τους στίχους που προτάσσονται αυτών, τα τροπάρια διακρίνονται σε:

- Απόστιχα .
- Δοξαστικά .
- Μεγαλυνάρια .
- Στιχηρά και άλλα.

Υπάρχουν επίσης τροπάρια για τον εσπερινό, τον όρθρο και την λειτουργία, για κάθε ημέρα της εβδομάδος και για κάθε εορτή. Τα τροπάρια περιλαμβάνονται στα λειτουργικά βιβλία της Εκκλησίας που είναι σήμερα σε χρήση, όπως Παρακλητική, Μηναία, Ωρολόγιον και άλλα.

Τυπικό: Τυπικό της Εκκλησίας ή Εκκλησιαστικό Τυπικό ή Λειτουργικό Τυπικό, είναι το σύνολο των οδηγιών και διατάξεων για το πώς και πότε πρέπει να τελούνται οι ακολουθίες της Εκκλησίας. Έτσι το Τυπικό αναφέρει ποιες είναι οι ακολουθίες που πρέπει να τελούνται κάθε μέρα είτε είναι Κυριακή είτε Δεσποτική ή Θεομητορική εορτή είτε μνήμη αγίου είτε μια απλή καθημερινή. Επίσης καθορίζει την βασική δομή των ακολουθιών, τους υμνους που πρέπει να ψαλούν, τα εκκλησιαστικά κείμενα (ψαλμούς, ευχές, αποστολικά και ευαγγελικά αναγνώσματα κ.λπ.) που πρέπει να διαβαστούν, πώς συμπλέκονται δύο ή τρεις ακολουθίες σε μια ημέρα και πλήθος άλλων οδηγιών. Είναι απαραίτητο για την ορθή διεξαγωγή των ακολουθιών της Ορθοδόξου Εκκλησίας, και συμπληρώνει και συμβιβάζει το περιεχόμενο άλλων λειτουργικών βιβλίων, όπως είναι το Ευχολόγιον, το Ωρολόγιον, η Παρακλητική, τα Μηναία κ.λ.π. Το Τυπικό είναι μάθημα του Λειτουργικού κλάδου των Θεολογικών επιστημών. Το Τυπικό διαφέρει από την καθ' αυτό Λειτουργική, διότι έχει χαρακτήρα πρακτικό και χρηστικό. Η ιστορία και εξέλιξη του Τυπικού όμως εντάσσεται σαφώς στο περιεχόμενο της θεωρητικής Λειτουργικής. Το Τυπικό επίσης διαφέρει και από την Τελετουργική, διότι η Τελετουργική αναφέρεται κυρίως στους τελετουργούς, δηλαδή στους κληρικούς και στις ενέργειες και πράξεις που πρέπει να τελέσουν κατά την διάρκεια των ακολουθιών, ενώ το Τυπικό αναφέρεται κυρίως και πρωτίστως στους ψάλτες. Πολλά σημεία όμως είναι κοινά σε Τυπικό, Λειτουργική και Τελετουργική. Η ιστορία του Τυπικού χάνεται στα βάθη των

πρώτων χριστιανικών αιώνων. Έχουν σωθεί αποσπάσματα (διατάξεις) και περιγραφές από τυπικά του 3ου και 4ου αιώνας, αλλά το αρχαιότερο ολοκληρωμένο σύγγραμμα Τυπικού που έχει σωθεί μέχρι σήμερα είναι ένα παπιακό χειρόγραφο του 9ου αιώνας. Θεωρείται ότι διασώζει κείμενο παλαιότερό του τουλάχιστον κατά έναν αιώνα. Με την πάροδο των αιώνων διαμορφώθηκαν δύο κύριες παραδόσεις εκκλησιαστικού τυπικού, το Τυπικό της Κωνσταντινουπόλεως (ενοριακός τύπος) και το Τυπικό των Ιεροσολύμων (μοναστικός τύπος). Άλλες τοπικές παραδόσεις (Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Σινά, Ανατολικών Εκκλησιών κ.λπ.) συγχωνεύθηκαν ή απορροφήθηκαν σ' αυτά τα δύο Τυπικά ή και παρήκμασαν. Από τον 9^ο-10^ο περίπου αιώνα έχουμε μία σύνθεση του Κωνσταντινουπολίτικου και του Ιεροσολυμίτικου Τυπικού, από την οποία προήλθε γύρω στον 11^ο-12^ο αιώνα το Τυπικό της Λαύρας του Αγίου Σάββα Ιεροσολύμων. Αυτό θεωρείται η βάση του σημερινού εκκλησιαστικού Τυπικού. Επικράτησε και εφαρμόστηκε σε όλη την Ορθόδοξη Εκκλησία. Οι διάφορες τοπικές παραλλαγές του, έδωσαν τα σημερινά Τυπικά (Αγίου Όρους, Σλαβικών Εκκλησιών, Πάτμου κ.λπ.). Τον 19^ο αιώνα το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δημοσίευσε τρεις εκδόσεις του Τυπικού. Βασίζεται κυρίως στο ιεροσολυμιτικό Τυπικό της Λαύρας του Αγίου Σάββα, αλλά έχει και πολλά στοιχεία από το Κωνσταντινουπολίτικο Τυπικό. Το Τυπικό αυτό ονομάζεται Τυπικόν της Μεγάλης Εκκλησίας, είναι προσαρμοσμένο περισσότερο στις ανάγκες και την πράξη των ενοριών και συντομεύει κάποιες ακολουθίες. Η τρίτη έκδοσή του έγινε από τον πρωτοψάλτη Γεώργιο Βιολάκη (1888), γι' αυτό λέγεται και Τυπικόν Βιολάκη, και είναι μέχρι σήμερα το επίσημο Τυπικό όλων σχεδόν των Ελληνόφωνων Εκκλησιών (Οικουμενικού Πατριαρχείου, Αλεξανδρείας, Ελλάδος, Κύπρου, ομογενών σε Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία). Μετά το 1924, με την διόρθωση του ημερολογίου δημιουργήθηκαν περιπτώσεις Τυπικού που δεν προβλέπονταν από το Τυπικό του Βιολάκη. Γι' αυτό πρώτη η Εκκλησία της Ελλάδος άρχισε να εκδίδει ετήσιο τυπικό, ανεπίσημα περίπου από το 1930, επίσημα από το 1954, με σκοπό την πρακτική διευκόλυνση ιερέων και ψαλτών πάνω στο Τυπικό. Σήμερα ετήσιο Τυπικό δημοσιεύουν και άλλες Εκκλησίες (Οικουμενικό Πατριαρχείο, Κύπρος) και ιδιώτες, η βάση όμως είναι πάντοτε το Τυπικόν της Μεγάλης Εκκλησίας (Βιολάκη, 1888) και η προγενέστερη τυπική παράδοση.

Τυπικό: Το εκκλησιαστικό βιβλίο που καθορίζει πόσα και ποια τροπάρια ψάλλονται σε κάθε ακολουθία ονομάζεται Τυπικό.

Φως ιλαρόν: βλ. **Επιλύχνιος Ευχαριστία**

Φωταγωγικά: βλ. **Εξαποστειλάριο**

Χερουβικός Ύμνος: Χερουβικός Ύμνος ή απλώς «Χερουβικό» λέγεται ο χριστιανικός ύμνος που αναφέρεται στις τάξεις των Αγγέλων και ιδιαίτερα στα Χερουβείμ και που ψάλλεται κατά τη Θεία Λειτουργία σε αργό μέλος από το χορό πριν από την έξοδο των Τιμίων Δώρων. Στη διάρκεια του Χερουβικού ο ιερέας διαβάζει τη σχετική ευχή και την ώρα που θυμιάζει ψάλλει τον 50^ο ψαλμό (της Μετανοίας). Αν είναι Κυριακή, ο ιερέας λέγει, μυστικά πάντα, και τον

αναστάσιμο ύμνο "Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι...". Υπάρχουν (ψάλλονται) τέσσερις χερουβικοί ύμνοι:

«Οἱ τὰ Χερουβεὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ Ζωοποιῷ Τριάδι τὸν Τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες πᾶσαν νυν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν ὡς τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ὑποδεξόμενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσιν. Ἀλληλουῖα», που ψάλλεται στις λειτουργίες του Ἰωάννου Χρυσοστόμου και Μεγάλου Βασιλείου.

«Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ σήμερον, Υἱὲ Θεοῦ κοινωνόν με παράλαβε. Οὐ μὴ γὰρ τοῖς ἐχθροῖς σου τὸ Μυστήριον εἶπω οὐ φίλημά σοι δώσω καθάπερ ὁ Ἰούδας ἀλλ' ὡς ὁ ληστής ὁμολογῶ σοι· Μνήσθητί μου, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου», που ψάλλεται ειδικά στη λειτουργία (του Μεγ. Βασιλείου) που τελείται την Μεγάλη Πέμπτη.

«Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία, καὶ στήτω μετὰ φόβου και τρόμου, καὶ μηδὲν γήϊνον ἐν ἑαυτῇ λογίζεσθω. Ὁ γὰρ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων προσέρχεται σφαγιασθῆναι καὶ δοθῆναι εἰς βρώσιν τοῖς πιστοῖς, προηγούνται δὲ τούτου οἱ Χοροὶ τῶν Ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβεὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφεῖμ, τὰς ὧσεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον· Ἀλληλουῖα», που ψάλλεται ειδικά στη λειτουργία (του Μεγ. Βασιλείου) που τελείται το Μέγα Σάββατο, καθώς και στη λειτουργία του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου.

«Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν. Ἴδου γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἴδου θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλουῖα», που ψάλλεται στη λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, ένας ύμνος ο οποίος είναι και ο αρχαιότερος πάντων.

Χύμα: Ο τρόπος λειτουργικής αναγνώσεως ενός βιβλικού κειμένου ή ευχής, ή δοξολογίας κλ.π.

Ψαλμός: Ο ψαλμός είναι θρησκευτική ωδή, εκκλησιαστικός ύμνος. Κατά την αρχαιότητα ο ψαλμός ήταν θρησκευτικό τραγούδι με τη συνοδεία κιθάρας. Το ψαλτήριο ή βιβλίο των ψαλμών είναι ένα από τα 49 βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Ανήκει στην κατηγορία των λεγόμενων Ποιητικών ή Διδακτικών βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης και περιέχει 150 θρησκευτικά ποιήματα, η συγγραφή των οποίων αποδίδεται, κατά την παράδοση, στον προφήτη και βασιλιά Δαβίδ. Το λειτουργικό ψαλτήριο χωρίζεται εσωτερικά σε είκοσι (20) κομμάτια, που ονομάζονται Καθίσματα. Στον εβδομαδιαίο λειτουργικό κύκλο του Σαββαΐτικου τυπικού το λειτουργικό ψαλτήριο διαβάζεται τμηματικά ολόκληρο -μέσα στις ακολουθίες του Εσπερινού και του Όρθρου- μία φορά την εβδομάδα (και δύο φορές κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής). Η τυπική τάξη της ανάγνωσης των είκοσι (20) Καθισμάτων του ψαλτηρίου κατά τη διάρκεια του έτους καθορίζεται από τους σχετικούς πίνακες, που βρίσκονται στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου. Η Βίβλος των Ψαλμών περιέχει προσευχές, ύμνους, θρησκευτικά τραγούδια. Τα τραγούδια αυτά εκφράζουν τα θρησκευτικά συναισθήματα των Ισραηλιτών. Επίσης περιέχει και ψαλμούς ευχαριστήριους, μετάνοιας, εξομολόγησης, αγάπης και μίσους έναντίον των εχθρών.

Ψαλτήρι: Είναι αρχαίο όργανο με χορδές των ανατολικών λαών που μοιάζει με την άρπα. Με αυτό έψαλλαν τους ψαλμούς. Επίσης Ψαλτήρι λέγεται το λειτουργικό βιβλίο που περιέχει τους 150 ψαλμούς και τις 9 ωδές. Είναι διαιρεμένο σε είκοσι καθίσματα, που το καθένα χωρίζεται σε τρεις στάσεις. Τέλος, ψαλτήρι λέγεται ένα τμήμα του εγκέφαλου, τρίγωνο, κάτω από το μεσολόβιο. Το σημείο αυτό λέγεται και λύρα του Δαβίδ.

Ωρες:

Α' ΩΡΑ: Είναι μια σύντομη πρωινή ακολουθία, που ευχαριστεί το Θεό για την έλευση της νέας ημέρας και του πρωινού φωτός. Σήμερα τελείται συναπτά (δηλαδή αμέσως μετά) με την ακολουθία του όρθρου. Ονομάζεται έτσι, γιατί τελείται κανονικά την πρώτη ώρα της ημέρας (κατά το ρωμαϊκό ωρολόγιο).

Γ' ΩΡΑ: Είναι μια σύντομη ακολουθία, που ευχαριστεί το Θεό για την έλευση του Αγίου Πνεύματος, η οποία, σύμφωνα με τη σχετική διήγηση του βιβλίου των Πράξεων των Αποστόλων, έγινε την τρίτη ώρα της ημέρας. Ονομάζεται έτσι, γιατί τελείται κανονικά την τρίτη ώρα της ημέρας (κατά το Ρωμαϊκό ωρολόγιο). Σήμερα η ακολουθία της Γ' ώρας τελείται συναπτά (δηλαδή αμέσως μετά) με την ακολουθία της Α' ώρας.

ΣΤ' ΩΡΑ: Είναι μια σύντομη ακολουθία, που αναφέρεται στη σταύρωση του Χριστού, η οποία, σύμφωνα με τη σχετική διήγηση των Ευαγγελίων, έγινε την έκτη ώρα της ημέρας. Ονομάζεται έτσι, γιατί τελείται κανονικά την έκτη ώρα της ημέρας (κατά το ρωμαϊκό ωρολόγιο). Σήμερα η ακολουθία της ΣΤ' ώρας τελείται συναπτά (δηλαδή αμέσως μετά) με την ακολουθία της Γ' ώρας. Πάντως, κατά τη σωστή τυπική τάξη, η ακολουθία της Γ' και ΣΤ' Ωρας είναι μια ενιαία ακολουθία, που ονομάζεται ακολουθία της Τριθέκτης. Ακολουθία τῶν Τυπικῶν: Η ακολουθία των Τυπικῶν τελείται ανάμεσα στην ΣΤ' και την Θ' ώρα, ενώ κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή τελείται αμέσως μετά το τέλος της Θ' ώρας. Η ακολουθία των Τυπικῶν τελείται μόνο τις ημέρες, που, κατά το Σαββαϊτικο τυπικό, δεν δικαιούνται την τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Όταν τελείται η Θεία Λειτουργία η ακολουθία των Τυπικῶν είτε καταλιμπάνεται (δεν τελείται καθόλου), είτε ή ενσωματώνεται σε αυτήν ως α', β' και γ' αντίφωνο της Θείας Λειτουργίας (Τυπικά - Μακαρισμοί).

Θ' ΩΡΑ: Είναι μια σύντομη ακολουθία, που αναφέρεται στο θάνατο του Χριστού, ο οποίος, σύμφωνα με τη σχετική διήγηση των Ευαγγελίων, έγινε την ενάτη ώρα της ημέρας. Ονομάζεται έτσι, γιατί τελείται κανονικά την ενάτη ώρα της ημέρας (κατά το ρωμαϊκό ωρολόγιο). Σήμερα η ακολουθία της Θ' ώρας τελείται συναπτά (δηλαδή, αμέσως πριν) με την ακολουθία του Εσπερινού. Η ακολουθία της Θ' ώρας είναι η τελευταία χρονικά ακολουθία του 24ώρου.

Ωρες Μεγάλες: Ονομάζονται και είναι οί Ακολουθίες τῶν Ωρῶν τριῶν ἡμερῶν τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους: α. Τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, β. Τῆς Παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, γ. Τῆς Παραμονῆς τῶν Θεοφανείων.

Ωρολόγιο το Μέγα: Στο λειτουργικό αυτό βιβλίο της Εκκλησίας βρίσκεται καταγεγραμμένος ο ημερήσιος λειτουργικός κύκλος και λειτουργικά στοιχεία του εβδομαδιαίου κύκλου (π.χ. τα αναστάσιμα Απολυτίκια με την Υπακοή και το

θεοτοκίο τους, καθώς και τα Απολυτίκια των υπόλοιπων ημερών της εβδομάδας με τα θεοτοκία τους) και του ετήσιου λειτουργικού κύκλου (π.χ. τα Απολυτίκια και τα Κοντάκια των ακίνητων και των κινητών εορτών του λειτουργικού έτους), ενώ στο τέλος του βρίσκονται τοποθετημένες και ορισμένες ακολουθίες, που κρίνονται ως πρακτικά χρήσιμες για τον ψάλτη (π.χ. του Ακάθιστου Ύμνου) ή και για τον απλό ακόμη λαϊκό (π.χ. της Θείας Μεταλήψεως).

Λήμματα που πρέπει επίσης να περιληφθούν:

Στιχηράριο

Ανοιξαντάρια

Μυστήρια

Αναγραμματισμός/οί

Κράτημα

Παπαδική

Πεντηκοστάριον

Ταμείον Ανθολογίας

Ειρμολόγιον

Μουσική Κυψέλη

Μουσική Συλλογή

Πεντηκοστάρια

Τιμιωτέρα

Κεκραγάρια

Ιερατικόν

Ευχολόγιον

Ανθολόγιον

Σύνοψη

Υπόψαλμα

Εφύμνιον

Πρόψαλμα

Εκλογή πολυελέου

Ειρηνικά

Πληρωτικά

Απόλυσις

Μεσονυκτικό

Μεσώρια

Αγία Αναφορά

Λειτουργικά

Χειροτονία

Χειροθεσία

Θυρανοίξια

Παράκλησις

Αγιασμός

Μνημόσυνον

Τρισάγιον (εις κεκοιμημένον)

Κηδεία

Νεκρώσιμος ακολουθία
Μοναχική κουρά